

ŻYDOWSKIE SZKOLNICTWO PODSTAWOWE, ŚREDNIE I ZAWODOWE W OKRESIE II RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM KRAKOWA

Pisząc niniejszy artykuł pragnęłam przybliżyć czytelnikowi zagadnienie szkolnictwa żydowskiego (jego rozwój, trudności i sukcesy) w latach 1918–1939.

W pracy swojej wykorzystałam przede wszystkim materiały archiwalne znajdujące się w Archiwum PAN w Krakowie, Dzienniki Urzędowe Ministerstwa W.R. i O.P., statystyki szkolne Głównego Urzędu Statystycznego, sprawozdania szkół krakowskich oraz artykuły opublikowane w „*Almanachu szkolnictwa żydowskiego w Polsce*”, „*Nowym Dzienniku*”, „*Głosie Gminy Żydowskiej*”, „*Sprawach Narodowościowych*”, Biuletynie Ż.I.H-u oraz „*Miesięczniku Żydowskim*”.

Aby artykuł uczynić bardziej czytelnym, zebrany materiał podzieliłam na trzy części, z których:

- pierwsza zawiera krótką charakterystykę Żydów zamieszkujących ziemie polskie.
- druga omawia całokształt szkolnictwa żydowskiego z podziałem na: szkolnictwo tradycyjne (chedery, Talmud-Tory, chedery zreformowane, jeszywy, szkoły dla dziewcząt Bet-Jakow), szkolnictwo podstawowe świeckie (jidyshystowskie, hebrajsko-narodowe i utrakwistyczne) oraz szkolnictwo średnie i zawodowe.
- trzecia poświęcona jest szkolnictwu żydowskiemu na terenie Krakowa z uwzględnieniem podziału na: publiczne szkoły powszechne, prywatne szkoły powszechne bez praw publicznych, szkolnictwo średnie i zawodowe.

I.

Kiedy w pierwszych dniach listopada 1918 roku, po 123 latach niewoli Polska odzyskała niepodległość, rozpoczął się niesłychanie żmudny proces formowania się niepodległościowego państwa polskiego. Napotykał on na trudności nie tylko w zakresie kształtowania granic i stosunków z krajami sąsiadującymi z Polską, ale i liczne kłopoty wewnętrzne, będące wynikiem długoletniej niewoli i podziału ziem polskich między trzy państwa zaborcze. W konsekwencji spowodowało to powstanie wielu różnic w dziedzinie gospodarczej, prawnej oraz odrębnej tradycji politycznej. Osobnym problemem rzutującym na możliwość pełnego scalenia wszystkich ziem, które znalazły się w granicach państwa polskiego, była sprawa narodowościowa. Ziemie polskie zamieszkiwało bowiem 27 milionów mieszkańców (wg spisu z 1921 r.) w tym Polacy

stanowili 69%, Ukraińcy 14,3%, Żydzi 7,8%, Białorusini 3,9%, Niemcy 3,9% oraz 0,9 inne narodowości. Spis ten nie objął obszaru Górnego Śląska i Wileńszczyzny. Tak więc odrodzona Polska była państwem wielonarodowościowym, w którym około 1/3 ludności stanowiły mniejszości narodowe.

Żydzi byli jedną z najliczniejszych grup i zajmowali drugie miejsce wśród mniejszości narodowych zamieszkujących ziemie polskie. W okresie kiedy Polska była pod trzema zaborami, podlegali oni różnym wpływom polityczno-państwowym co znajdowało wyraźne odbicie w języku, którym posługiwali się w życiu codziennym (język rosyjski, niemiecki, polski). Natomiast nie ulega wątpliwości, że ich powszechną „mową” był jidisz o naleciałościach lokalnych. Dawali też znać o sobie syjoniści, którzy starali się uczynić językiem narodowym Żydów język hebrajski. Ta wielojęzyczność musiała w konsekwencji doprowadzić do sporów, a z upływem czasu do ostrej walki o język narodowy, a tym samym o język nauczania w szkole.

Dodatkową trudnością było to, że Żydzi rozrzucony na całym obszarze państwa polskiego, nigdzie nie stanowili większości w stosunku do ludności zamieszkującej dany teren. Zorganizowani byli w niezależne i równorzędne gminy wyznaniowe z których każda tworzyła osobny związek religijny i nie podlegała żadnym wyższym instancjom.

Żydzi, którzy byli mieszkańcami małych miast, miasteczek i wsi (w odróżnieniu od dużych miast, gdzie odchodzenie od tradycji i laicyzacja społeczeństwa żydowskiego była w tych czasach bardzo wyraźna) trwali wiernie przy swojej własnej kulturze i religii, a zawarte w księgach przykazania, były głównym regulatorem życia społeczeństwa żydowskiego. Nakładało to na rodziców obowiązek przygotowania dzieci do orientowania się w przepisach religijnych i przestrzegania zasad życia według tradycji.

II.

Szkolnictwo tradycyjne:
chedery, Talmud-Tory, chedery zreformowane,
jeszywy, szkoły Bet-Jakow.

Wpływ domu rodzinnego na wychowanie dzieci uzupełniany był przez szkołę zwaną chederem, którą olbrzymia większość społeczności żydowskiej uważała za najważniejszą

i podstawową instytucję wychowawczą. Do chederu uczęszczali chłopcy już od 5 roku życia i dostęp do nauki miało każde dziecko żydowskie bez względu na stan majątkowy rodziców.

Nauka w chederze przewidywała trzy okresy:

- pierwszy obejmował naukę alfabetu hebrajskiego, czytania i porządku modlitw.
- w drugim studiowano Pięcioksiąg z komentarzami i początki Talmudu.
- trzeci odznaczał się gruntowniejszą nauką Talmudu z komentarzami.

Duszą chederu był małamed, który zazwyczaj nie posiadał żadnego przygotowania ani pod względem naukowym ani pedagogicznym, a żądano od niego jedynie aby nie był „złym człowiekiem” i względnie dobrze znał księgi religijne. Głównym środkiem wychowawczym była wiara w słowa małameda i bezwzględne posłuszeństwo, a metoda nauczania polegała na chóralnym powtarzaniu słów nauczyciela, przy czym wzajemne przekrzykiwanie się uczniów i małameda było zjawiskiem powszechnym. O gramatyce, ortografii, czy objaśnianiu i rozumieniu tekstu w tych warunkach nie mogło być mowy.

Powszechnym zjawiskiem był także brak troski o elementarne warunki higieniczne. Lokale, w których gromadziły się dzieci na naukę, były zazwyczaj nieodpowiednie. Stanowiła je najczęściej izba mieszkalna małameda, w której odbywała się nie tylko nauka, ale toczyło się normalne życie rodzinne. Cheder najczęściej przedstawiał widok nie wiele mający wspólnego z normalną salą szkolną. Ciasna, niewietrzona izba — w jednym kącie stłoczone dzieci siedzące na ławkach przed stołem, za którym stał małamed (zazwyczaj z różgą w ręku) wykrzykujący tekst lekcji, w drugim kącie przy piecu kuchennym żona nauczyciela z gromadką maleństw oddawała się zajęciom domowym¹.

Można tylko ogólnie stwierdzić, że chedery pokrywały gęstą siecią cały obszar Polski, aż do wybuchu II wojny światowej. Wszelkie próby uzyskania dokładniejszych danych z reguły kończyły się niepowodzeniem, gdyż szkoły te unikały wszelkiej kontroli ze strony władz, bądź z obawy nakazu zmiany lokalu na odpowiedniejszy, bądź też z obawy konieczności wprowadzenia do programu nauki przedmiotów świeckich. W małych miasteczkach i wioskach chedery i Talmud-Tory nie uwzględniały bowiem nauk świeckich i dlatego dzieci uczęszczające do nich nie były zwalniane od obowiązku szkolnego i winny były pobierać nauki ogólne w szkołach powszechnych publicznych. Był to problem niebagatelny biorąc pod uwagę, że około 25% Żydów zamieszkiwało miasteczka i wsie, w których nauczanie i wychowanie dzieci ograniczało się najczęściej do chederów.

Zarówno podczas I wojny światowej jak i w pierwszych latach po wojnie nie było jednolitej administracji szkolnictwa na ziemiach, które weszły w skład państwa polskiego. I tak na ziemiach byłego zaboru austriackiego nadal obowiązywały dawne przepisy i działalność administracji szkolnej nie uległa zawieszeniu. Natomiast sprawę szkół elementarnych w Królestwie Polskim uregulowały władze polskie już 1.X.1917 r. wydając Przepisy tymczasowe o szkołach elementarnych, w myśl których przyjęta została ogólna zasada szkoły elementarnej międzywyznaniowej, a ponadto przewidziano przymus obowiązkowej nauki w zakresie szkoły elementarnej. Tak więc w myśl art. 3 „Przepisów...” szkoła elementarna była dostępna dla wszystkich dzieci w wieku szkolnym, bez różnicy wyznania. „Przepisy...” dopuszczały również istnienie szkół prywatnych utrzymywanych przez osoby prywatne, zrzeszenia i instytucje z tym, że musiały czynić zadość określo-

nym warunkom i podlegały nadzorowi władz państwowych, które jednak pozostawiały dużą swobodę w zakresie organizacji nauczania i wychowania. Ponieważ „Przepisy...” pominęły sprawę języka wykładowego tak w szkołach publicznych jak i w szkołach prywatnych, panowała zasada, że w szkołach publicznych językiem nauczania był język polski, natomiast w szkołach prywatnych język wykładowy uzależniony był od właściciela szkoły względnie życzeń większości rodziców.

Również sprawa świętowania soboty przez uczniów, tak istotna dla ludności żydowskiej została uregulowana art. 97 „Przepisów...” zawierającym postanowienie: „Dla dzieci wyznania mojżeszowego tworzone będą w razie dostatecznej liczby zgłoszeń ze strony rodziców osobne szkoły elementarne lub oddziały świętujące sabat”.

Również art. 98 „Przepisów...” zawierał postanowienie dotyczące szkół żydowskich, a mianowicie:

„Dopóki jeszcze nie wszystkie dzieci wyznania mojżeszowego mogą uczęszczać do szkół publicznych gminnych elementarnych, nauka języka polskiego i przedmiotów elementarnych w języku polskim, prowadzona według specjalnego programu i pod ogólnym nadzorem w szkołach wyznaniowych prywatnych, Talmud-Torach i chederach dla odpowiedniej liczby dzieci, powinna być przejęta na koszt gmin politycznych”. Celem tego artykułu było umożliwienie dzieciom żydowskim uczęszczającym do szkół religijnych naukę języka polskiego i przedmiotów świeckich w okresie zanim zostaną objęte obowiązkiem szkolnym, jak również zachęcał właścicieli tradycyjnych szkół religijnych do ich zreformowania, a tym samym zbliżenia do szkół publicznych. Niestety, organizacje żydowskie skupiające w swoich rękach szkoły religijne w obawie przed ingerencją czynników obcych w wewnętrzne życie szkoły, bardzo niechętnie wprowadzały naukę języka polskiego i przedmiotów świeckich, przy czym czyniły to we własnym zakresie i nie zwracały się o żadną pomoc do gmin. Tak więc art. 97 „Przepisów...” o osobnych szkołach publicznych dla dzieci żydowskich ze święceniem soboty był realizowany tylko tam gdzie były odpowiednie warunki.

Nie tylko w tych szkołach, lecz we wszystkich typach szkół w ogóle, dzieci żydowskie wolne były od zajęć szkolnych w pozostałe święta żydowskie².

Ponadto, na podstawie rozporządzenia Min. W.R. i O.P. z dnia 22.II.1923³ szkoły te otrzymały szczególne udogodnienia, w myśl których nauka mogła odbywać się także w niedziele i święta (wszelkich wyznań), pod warunkiem, że zajęcia szkolne nie były przeszkodą dla praktyk religijnych w świątyniach. Również plan lekcji musiał być tak ułożony, żeby nauczyciele zatrudnieni w tych szkołach, a nie będący Żydami, mieli niedzielę wolną od zajęć szkolnych.

A jednak tworzenie osobnych szkół publicznych dla dzieci żydowskich natrafiało na poważne trudności. Przyczyn tego stanu rzeczy było kilka. Nie wszędzie były odpowiednie warunki. Wielu rodziców nie życzyło sobie, żeby ich dzieci uczyły się i wychowywały w oddzielnych szkołach. Zdarzało się, że niektórzy rodzice posyłali swoje dzieci do szkół publicznych dla wszystkich dzieci woląc je od szkół żydowskich. Ale najważniejsza przeszkoda tkwiła w samym społeczeństwie żydowskim, którego większość przyzwyczajona była do tradycyjnych szkół religijnych i nieufnie odnosiła się do szkół publicznych. Sytuacja ta zaczęła ulegać zmianie po wydaniu 7.II.1919 r. Dekretu „O obowiązku szkolnym”⁴ na obszarze b. Królestwa Polskiego, a od roku szk. 1922/23 na obszarze całego b. zaboru rosyjskiego. W myśl art. 1 tego Dekretu wykształcenie w zakresie szkoły powszechnej stało się obowiązkiem dla wszystkich dzieci w wieku szkolnym, a wobec

rodziców ociągających się z posyłaniem dzieci do szkoły, przewidziane zostało w myśl art. 26 stosowanie środków przymusowych.

W miarę realizowania i egzekwowania obowiązku szkolnego wzrastała stopniowo liczba dzieci żydowskich uczęszczających do publicznych szkół powszechnych. I tak w roku szkolnym 1925/26 było ich w publicznych szkołach powszechnych 235.358, a w roku szk. 1934/35 już 343.671 co stanowiło 7,6% ogółu uczniów publicznych szkół powszechnych⁵.

Dzieci wyznania mojżeszowego będące uczniami szkół powszechnych, miały zapewnioną naukę religii (zazwyczaj w tym czasie, kiedy pozostałe dzieci miały lekcje religii swojego wyznania) i były zwalniane z zajęć pisemnych, rysunków i robót ręcznych w sabat, a nawet na indywidualną prośbę rodziców mogły być zwalniane z zajęć szkolnych sobotnich, celem uczestniczenia w nabożeństwie. Były też zwalniane z obowiązku przychodzenia do szkoły podczas świąt żydowskich wymienionych w rozporządzeniu z dnia 14.VI.1918 r.⁶.

W momencie kiedy władze polskie wzięły w swoje ręce administrację szkolną, mogły przystąpić do reorganizacji szkolnictwa prywatnego. W dniu 29.X.1917⁷ zostało wydane zarządzenie zobowiązujące właścicieli względnie kierowników prywatnych szkół elementarnych do dostarczenia wszelkich danych odnośnie prowadzonej szkoły. Między innymi domagano się przedłożenia koncesji na prowadzenie szkoły, podanie jej adresu, programu tygodniowego rozkładu lekcji oraz danych odnośnie grona pedagogicznego.

Niestety — zarządzenie to było uderzeniem w próżnię. Kierownicy i właściciele prywatnych szkół żydowskich, zdając sobie sprawę z ich poważnych braków i niedociągnięć, uchylali się od rejestracji w obawie przed kontrolą. Oczywiście, władze szkolne mogły zastosować drogę przymusu administracyjnego. Nie skorzystały z niej jednak obawiając się wywołania paniki, która jeszcze bardziej skomplikowałaby i tak już trudną sytuację. Z tego właśnie powodu dokładna liczba tych szkół, a w szczególności chederów, nigdy nie została ustalona.

Również szczegółowa rejestracja szkół z żydowskim językiem nauczania natrafiała na poważne trudności, pomimo tego, że było ich stosunkowo niewiele i kontrolowanie ich nie powinno było sprawiać większych trudności. Przyczyna była podobna jak poprzednia. Szkoły te były zakładane przez osoby prywatne lub ugrupowania społeczne i polityczne, które zazwyczaj nie dopełniały obowiązujących przepisów i stąd obawy przed odmową zatwierdzenia szkoły w wypadku ujawnienia niedociągnięć.

Sytuacja uległa zmianie w chwili wejścia w życie dekretu o obowiązku szkolnym, w myśl którego wszystkie dzieci miały otrzymać wykształcenie w zakresie programu nauczania publicznej szkoły powszechnej. Dzieci żydowskie będące uczniami prywatnych szkół religijnych byłyby zmuszone do uczęszczania do szkół publicznych z pozostawieniem im możliwości uzupełniania nauk religijnych w chederach w czasie wolnym od zajęć w szkole elementarnej (publicznej). Tym sposobem chedery straciłyby swoje dotychczasowe znaczenie, a dzieci żydowskie dostałyby się pod niepodzielny wpływ szkoły publicznej.

Nie chcąc do tego dopuścić, Centralna Organizacja Żydów Ortodoksów, która sprawowała opiekę nad wszystkimi szkołami religijnymi, rozpoczęła szeroką akcję propagandową na rzecz tzw. chederów zreformowanych, które w swoich programach nauczania uwzględniałyby także przedmioty świeckie. Projekty takich chederów pojawiły się już znacznie wcześniej, ale nie spotkały się z szerszym oddźwiękiem

wśród Żydów ortodoksyjnych i dopiero wprowadzenie obowiązku szkolnego, a tym samym zachwianie się dotychczasowej pozycji chederów, doprowadziło do pogodzenia się z koniecznością wprowadzenia do chederów nauki przedmiotów świeckich. Program szkoły przewidywał podział na przedmioty religijne takie jak: język hebrajski (czytanie, pisanie i ćwiczenia), Księgi Proroków i dzieje Żydów, Talmud (Miszna i Gemara), nauki moralne oraz przedmioty świeckie: język polski, matematyka, historia Polski, geografia i nauki przyrodnicze.

Na przedmioty religijne program przewidywał od 27 do 37 godzin tygodniowo, z tym, że były to nie tylko godziny lekcyjne, ale także czas przeznaczony na naukę domową i powtarzanie lekcji, która musiała odbywać się pod opieką małamedy, natomiast na przedmioty świeckie 12 godzin tygodniowo, z założeniem ogólnej liczby godzin stosownie do wieku dzieci. Wejście w życie ustawy z dnia 11.III.1932 r. „O prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych”⁸ spowodowało wydanie dokładnych przepisów w tej sprawie, które zawarte w okólniku z dnia 17.IV.1935 r. Nr II P/336/35 określały m.in., że: liczba godzin nauki przedmiotów świeckich w ciągu 8 lat nauki ucznia nie może być mniejsza niż 11 godzin tygodniowo; nauka tych przedmiotów winna odbywać się w porze przedpołudniowej i nie później niż po trzech godzinach nauki przedmiotów religijnych; ogólna tygodniowa liczba godzin nauki przedmiotów świeckich i religijnych ma być przystosowana do wieku i rozwoju ucznia i nie może przekroczyć 36 godzin; zajęcia świetlicowe mogą odbywać się tylko po należytej przerwie obiadowej i nie powinny kończyć się później niż o godzinie 19-ej. Wyłoniły się również trudności w doborze nauczycieli dla szkół tego typu. Ostatecznie Ministerstwo W.R. i O.P. wyjaśniło, że od małamedów uczących w religijnych szkołach prywatnych, lub na specjalnych kursach wyłącznie przedmiotów religijnych t.j. Biblii i Talmudu, aż do czasu określenia ich kwalifikacji wymagana będzie ich nieskazitelność moralna i posiadanie obywatelstwa polskiego, natomiast do nauczania przedmiotów świeckich muszą posiadać odpowiednie kwalifikacje. Natomiast dzieci żydowskie uczęszczające do szkół, gdzie nauczanie obejmowało wyłącznie przedmioty religijne, nie mogły być uważane w myśl art. 9 „Ustawy o ustroju szkolnictwa” z dnia 11.III.1932 r. za uczniów wypełniających obowiązek szkolny.

Ponadto Ministerstwo uwzględniając zwyczaje ludności żydowskiej związane z obchodzeniem świąt wydało w dniu 21.VI.1924 r. Okólnik Nr 7361/24 w myśl którego ferie letnie w żydowskich szkołach religijnych miały odmienny przebieg niż w pozostałych typach szkół. Wynikało to stąd, że z powodu takich świąt jak Pesach i Nowy Rok następowały znaczne przerwy w nauce i dzieci właśnie w tych dniach korzystały z dłuższego wypoczynku. Biorąc powyższe pod uwagę Ministerstwo zezwoliło, żeby ferie letnie w tych szkołach trwały tylko jeden miesiąc w czasie którego, dzieci mogły przebywać na terenie szkoły ale tylko pod opieką nauczycieli, których obowiązkiem było zapewnienie uczniom opieki oraz odpowiednich zajęć i zabaw przede wszystkim na wolnym powietrzu. Te właśnie szkoły o kierunku tradycyjno-ortodoksyjnym, religijnym, zachowujące dawne formy wychowania i nauczania stanowiły największą grupę w Polsce. Pobierały w nich naukę dziesiątki tysięcy dzieci żydowskich. Nauka w nich miała przeważnie charakter religijny, a 12 do 15 godzin przewidziane było dla przedmiotów świeckich prowadzonych w języku polskim. Szkoły tego typu przeznaczone były wyłącznie dla chłopców i znajdowały się na całym obszarze państwa polskiego, wszędzie tam gdzie mieszkali Żydzi. Skupiały się one w Centralnej Organizacji Oświatowej „Chorew”

powołanej do życia w roku 1929 na III Konferencji partii Agudat Israel. W skład jej weszły chedery, Talmud-Tory i jeszywy dla starszych chłopców, których zadaniem było kształcenie zdolniejszych uczniów na rabinów, sędziów religijnych, nauczycieli religii, kierowników szkół religijnych oraz znawców talmudu zwanych powszechnie talmudystami. Do jeszywy uczęszczali chłopcy powyżej lat 13-u, oczywiście po ukończeniu chederu lub Talmud-Tory. W jeszywach wykładane były tylko przedmioty religijne, a wyjątek stanowiło seminarium religijno-żydowskie Tachkemoni powstałe w roku 1920 w Warszawie, które kształcać rabinów urzędowych dawało swym wychowankom wykształcenie zarówno religijno-moralne jak i świeckie (w zakresie programu szkoły średniej). Nauka obejmowała w Seminarium Tachkemoni 3 klasy wstępne (przygotowawcze), do których przyjmowani byli uczniowie od 14 do 18 roku życia oraz 5 klas seminaryjnych — wymagany wiek uczniów ukończony 17 rok życia, a nie przekroczony 29. Językiem wykładowym przedmiotów talmudycznych był język żydowski, poza tym w dziedzinie judaistycznej obowiązywał język hebrajski, natomiast językiem wykładowym przedmiotów świeckich był język polski. Po złożeniu egzaminu absolwent Tachkemoni otrzymywał dyplom rabinacki, który zawierał oceny wszystkich przedmiotów i podpisany był zarówno przez delegata Ministerstwa W.R.i.O.P. jako przewodniczącego komisji egzaminacyjnej jak i przez pozostałych egzaminatorów⁹.

Pozostałe jeszywy organizowane były głównie w Polsce centralnej i wschodniej, natomiast rzadziej występowały w Polsce południowej. Do grupy tych szkół zaliczyć należy również szkoły dla dziewcząt zw. Bet Jakow, których zadaniem było wychowywanie dziewcząt zarówno w duchu religijnym jak i narodowym. Najczęściej dziewczęta uczęszczające do tych szkół, pobierały nauki świeckie w szkołach powszechnych lub średnich, a tutaj otrzymywały tylko wychowanie religijne, znajomość przepisów tradycji i rytuałów żydowskich. Zwykle nauka w tych szkołach była tak ułożona, że dziewczęta uczęszczające do porannych szkół świeckich, uczyły się w szkołach Bet Jakow wieczorem i odwrotnie. W niektórych miastach istniały szkoły Bet Jakow, w których program przewidywał, również przedmioty świeckie i takie szkoły zwalniały od obowiązku szkolnego. Rozwój tego szkolnictwa był bardzo znaczny i tak n.p. w roku szk. 1934/35 do szkół tego typu uczęszczało ponad 20 tysięcy dziewcząt. W poważnym stopniu hamującą na rozwój tych szkół wpływał brak kadry nauczycielskiej, gdyż organizatorzy tego szkolnictwa przestrzegali zasady aby wykładowcami były tylko kobiety. W tym też celu założone zostało w roku 1925 w Krakowie (który był siedzibą Centrali Bet Jakow) seminarium nauczycielskie.

Poważną rolę w grupie szkół religijnych odgrywała uczelnia teologiczna Jesziwat Chachmej Lublin założona w Lublinie w roku 1924 i przeznaczona dla 500 uczniów. Dzięki energii założyciela Jeszywy, rabina lubelskiego Majera Szapiry, uczelnia talmudyczna była nie tylko wyposażona w nowoczesne środki naukowe i bogatą bibliotekę ale mieściła się w nowo wzniesionym gmachu mogącym pomieścić uczniów nie tylko z Polski ale i krajów europejskich i pozaeuropejskich.

We wszystkich tych szkołach głównym przedmiotem naukania były nauki judaistyczne, nie powodowało to jednak ujemnych skutków w uzyskiwaniu przez uczniów wiedzy ogólnej. Językiem wykładowym przedmiotów ogólnych był język polski, przedmiotów judaistycznych język hebrajski, natomiast dzieła religijne interpretowane były najczęściej w jidisz.

Szkolnictwo podstawowe świeckie: jidyszystowskie, hebrajsko-narodowe i utrakwistyczne

Szkoły świeckie z żydowskim językiem nauczania powstawały na ziemiach polskich jeszcze w okresie zaborów, a chociaż spotkać je można było na całym obszarze kraju, to jednak najliczniej występowały w okręgu warszawskim, wileńskim i łódzkim. Miało to ścisły związek z rozwojem ruchu robotniczego. Szkoły, które powstawały najczęściej z inicjatywy jednostek lub ugrupowań społecznych, mogły liczyć tylko i wyłącznie na własne siły. Nikt nie starał się o otrzymanie zezwolenia na otwarcie szkoły, które uznawano za całkowicie zbędne jak również nikt nie prowadził rejestracji tych szkół. Polskie władze szkolne po przejęciu szkolnictwa, wobec tych szkół stanęły przed wielką niewiadomą, którą była nie tylko aktualna ich liczba, ale także ich organizacja oraz program nauczania. Dopiero w czerwcu 1921 r. odbył się w Warszawie zjazd ok. 600 delegatów organizacji utrzymujących szkoły z żydowskim językiem nauczania oraz przedstawicieli poszczególnych szkół ze wszystkich okręgów¹⁰, którzy powołali do życia Centralną Organizację Żydowskiego Szkolnictwa (Centrale Jidisze Szul-Organizacja — „CISZO”) Organizacja ta, w skład której weszli działacze partii socjalistycznych i innych partii robotniczych, na tym właśnie zjeździe sprecyzowała nowe, nieznane dotąd podstawy nauczania i główny cel, którym było zakładanie szkół powszechnych, średnich i seminariów nauczycielskich z żydowskim językiem nauczania, jako narodowym językiem Żydów. Propagatorom tego szkolnictwa, oprócz naczelnej zasady nauczania w duchu świeckim, przyświecały również cele o zabarwieniu socjalistycznym. W myśl zasad uchwalonych na zjeździe w roku 1921¹¹:

- językiem wykładowym był język żydowski, wokół którego obracała się cała działalność dydaktyczna i wychowawcza.
- dziecko kończąc szkołę musiało biegle władać językiem polskim zarówno w mowie jak i w piśmie.
- szkoła z żydowskim językiem nauczania była szkołą świecką, socjalistyczną i nie tylko z powodu ignorowania nauki religii, ile z dążności by szkoła dawała ogólne wiadomości i wychowywała samodzielnie myślących ludzi, wolnych od wszelkich przesądów. Bardzo silnie podkreślano, że szkoła jest areligijna, ale nie antyreligijna.
- głównym celem było krzewienie wśród młodzieży kultu i miłości do pracy oraz wychowanie pożytecznych członków społeczeństwa.
- szczególną uwagę zwracano na wychowanie fizyczne młodzieży.

Na III konferencji nauczycieli, która odbyła się w Warszawie w grudniu 1926 r. zapadły uchwały, które jeszcze raz bardzo mocno zaakcentowały, konieczność wprowadzenia dziecka za pośrednictwem języka żydowskiego zarówno w świat kultury ogólnoludzkiej, jak i w problematykę życia społecznego oraz obudzenie w nim patriotyzmu językowego. Służyć do tego miały odpowiednio opracowane programy nauczania, w których na naukę języka i literatury żydowskiej przeznaczono od 5 do 12 godzin tygodniowo¹².

Powstawanie tych szkół stanowiło wyłom w ustalonej wśród Żydów tradycji religijnego wychowania. I chociaż nauczanie w języku żydowskim stanowiło znaczne ułatwienie, w warstwach mieszczaństwa żydowskiego nie powodowało to specjalnego entuzjazmu. Tak więc szkoła z żydowskim językiem nauczania nie znalazła ani uznania, ani oparcia w społeczeństwie żydowskim. Rodzice religijni uważali szkołę bez nauki

religii za największe zło, natomiast inteligencja żydowska, nawet ta bardzo postępową, nie chciała zapisywać swoich dzieci do szkół „CISZO”, kształcących przeważnie dzieci uświadomionego proletariatu żydowskiego i inteligencji zbliżonej ideowo do partii robotniczych Bund i Poalej — Syjon.

Zakładane przez różnych właścicieli, pod względem organizacyjnym i liczbowym ulegały ciągłym zmianom, a ponieważ powstawały najczęściej bez wiedzy władz szkolnych, ustalenie ich dokładnej liczby stwarzało wiele trudności. Według oficjalnych danych w roku szk. 1936/37 były 74 takie szkoły, w których uczyło się 9.657 dzieci, zaś w roku szk. 1937/38 było tych szkół 57 i uczęszczało do nich 8.080 dzieci¹³.

Charakterystyczną cechą szkół „CISZO” była znaczna przewaga dziewcząt, wynosząca 2/3 ogółu dzieci i to zarówno w szkołach podstawowych, przedszkolach i gminazjach. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w tym, że szczególnie w małych miastach tradycje religijne były bardzo silne i rodzice posyłali chłopców do chederów, a jedynie dziewczynki do szkół średnich. Najwięcej szkół i uczniów przypadało na województwo białostockie i wileńskie (około połowy wszystkich szkół i uczniów). Natomiast szkół typu „CISZO” nie posiadało województwo krakowskie ani miasto Kraków¹⁴.

Nie powiodły się również próby tworzenia szkół średnich z językiem wykładowym żydowskim, a jedynym wyjątkiem były dwie szkoły średnie na terenie Wilna, które funkcjonowały przez cały okres niepodległej Polski.

Osobnym zagadnieniem powodującym dodatkowe, bardzo poważne trudności, była sprawa przygotowania nauczycieli dla tego typu szkół. Starano się temu zaradzić Zjednoczenie Szkół Żydowskich organizując w latach 1920/21–1923/24 kursy przygotowawcze dla kandydatów na nauczycieli. Niestety, nie przygotowywały one w sposób odpowiedni przyszłych nauczycieli do szkół, w których praca dydaktyczna i pedagogiczna była bardzo trudna z uwagi na brak stałych programów, podręczników i pomocy naukowych.

Staraniem Żydowskiego Centralnego Komitetu zostałowołane do życia w Wilnie seminarium nauczycielskie, którego ukończenie (matura) dawało uprawnienia do nauczania w szkołach podstawowych z żydowskim językiem wykładowym. Seminarium to istniało do roku szk. 1936/37, a więc do momentu rozwiązania wszystkich seminariów nauczycielskich zgodnie z art. 40 „Ustawy o ustroju szkolnictwa” z dnia 11.III.1932 r.¹⁵.

Oprócz kierunku tradycyjno-religijnego i kierunku jidyszstowskiego istniał w szkolnictwie żydowskim kierunek narodowo-hebrajski, oparty na renesansie języka i kultury hebrajskiej oraz na żydowskim ruchu odrodzenia politycznego (ruch syjonistyczny). Nie był on jednolity i można wyróżnić w nim trzy odłamy:

- kierunki utrakwistyczne: a. polsko-hebrajski
b. żydowsko-hebrajski
- radykalny kierunek hebrajski, którego ośrodkiem była organizacja „Tarbut”.

Szkoły polsko-hebrajskie tworzyły dwa odłamy: pierwszy z nich to szkoły Związku Zrzeszeń Społecznych utrzymujących żydowskie szkoły średnie w Polsce, które posiadały centralę w Łodzi. I konferencja Związku, która odbyła się w roku 1921, opracowała główne zadania tego typu szkół, w myśl których młodzież winna była otrzymać wykształcenie ogólne według programu państwowych szkół średnich, natomiast wychowanie w duchu narodowo-hebrajskim; należało umacniać w niej świadomość praw i obowiązków obywatelskich wobec państwa, jak również rozwijać siły fizyczne i zamiłowanie do pracy. Program tych szkół, jak również plan

nauczania przedmiotów judaistycznych, który przewidywał na naukę 10 godzin tygodniowo, został zatwierdzony przez Ministerstwo W.R.i O.P. w roku 1926.

Drugi typ szkół polsko-hebrajskich stanowiły szkoły „Mizrachi” o charakterze religijno-narodowym. Krzewiąc wiedzę ogólną, starały się zgłębiać ducha religijnego i narodowego wśród młodzieży. Tak więc szkoły te łączyły w sobie pierwiastek dawnych chederów ze szkołą nowoczesną, a uwzględniając moment narodowy w wychowaniu, wypełniały lukę charakteryzującą pozostałe szkoły religijne. W tym celu partia Mizrahi powołała w roku 1927 specjalną organizację szkolną o nazwie Jabne, która zjednoczyła istniejące już szkoły religijno-narodowe w jedną całość, jak również stworzyła szereg nowych szkół. Językiem wykładowym był język hebrajski względnie język polski, w zależności od położenia terytorialnego. I tak w szkołach położonych na kresach wschodnich językiem wykładowym był język hebrajski, natomiast w szkołach województw centralnych język polski. Należały tutaj różne typy szkół, takich jak:

- freblówki
- szkoły powszechne o podwójnym programie nauczania — przedmioty ogólne zgodnie z programem szkół powszechnych państwowych i w bardzo szerokim zakresie nauki judaistyczne. Szereg szkół nosiło nazwę Jabne, a obok nich istniały szkoły Tachkemoni, w których językiem wykładowym był język hebrajski, a ponadto szkoły pod nazwą Cheder Iwri, Tora W'Daat i Mizrahi.
- kursy nauk judaistycznych dla dzieci, które były uczniami państwowych szkół powszechnych.
- szkoły średnie których zakładanie natrafiało na poważne trudności z powodu braku wykwalifikowanych sił pedagogicznych (w roku 1933 były zaledwie 4 szkoły średnie).
- kursy dla młodzieży szkół średnich i kursy nauk judaistycznych dla dziewcząt. Te ostatnie zostały założone dla przeciwdziałania asymilacji dziewcząt uczęszczających do powszechnych szkół państwowych¹⁶.

Ministerstwo W.R.i O.P. zatwierdziło program szkół Jabne nie bez pewnych trudności, ponieważ liczba godzin nauczania przedmiotów ogólnych była mniejsza niż przewidywał to program szkół powszechnych (24 godziny zamiast 36 godzin tygodniowo). Ponadto na mocy rozporządzenia Ministerstwa W.R.i O.P. z dnia 2.XII.1932 r. przyznano szkołom Jabne subsydia, odpowiadające subsydiom przyznanym dla szkół ortodoksyjnych Agudy.

Nauczycieli dla szkół Jabne kształcili głównie seminaria Tarbut i seminaria dla nauczycieli religii możeszowej.

W roku 1928 powstała organizacja Szul-Kult, której głównym zadaniem było utrzymanie szkół utrakwistycznych hebrajsko-żydowskich. Organizacja ta miała lewicowy charakter, a w skład jej wchodził między innymi przedstawiciele związków syjonistycznych t.j. Poalej Syjon-Prawica, Folkieci oraz rzemieślnicy. Oczywiście szkoły te były szkołami świeckimi z żydowskim językiem nauczania, co umożliwiała naukę szerokim rzeszom społeczeństwa żydowskiego, a język hebrajski wykładany był na takim poziomie, by dziecko kończąc szkołę mogło się swobodnie nim posługiwać. Jednym z przedmiotów nauczania był język polski. Program zapewniał taki dobór materiału nauczania, aby wyjaśniał wewnętrzne więzi między nowoczesną twórczością żydowską, a prastarymi źródłami kultury żydowskiej. Ponadto zwracano szczególną uwagę na wykłady z palestinografii. Uczniowie tych szkół pochodzili przeważnie ze środowisk biedniejszych i podstawą finansową organizacji były dotacje Joint Distribution Committee, które niestety katastrofalnie zmniejszyły się w okresie kryzysu. Kiedy w roku 1930 istniało szkół Szul-Kultu 25, w których

uczyło się 3.592 dzieci, to w roku 1934/35 było już tych szkół zaledwie 10, a liczba dzieci zmalała do 2.135.

W rozwoju radykalnego kierunku hebrajskiego w Polsce można wyróżnić dwa okresy:

- pierwszy obejmował lata 1914–1922 (okupacja niemiecka i pierwsze lata powojenne) kiedy szkolnictwo to podlegało Kuratorium Oświatowemu przy Organizacji Syjonistycznej.
- drugi w którym na konferencji grudniowej w roku 1922 wyodrębniono szkolnictwo hebrajskie w specjalną organizację o nazwie Tarbut.

W drugiej połowie 1917 r. nastąpił intensywny rozwój szkolnictwa hebrajskiego. Powstały liczne szkoły i przedszkola, ale równocześnie nastąpił podział społeczeństwa na zwolenników języka żydowskiego (t.zw. jidyszystów) i zwolenników języka hebrajskiego. W październiku 1917 r. odbyła się III Konferencja Syjonistyczna w Polsce, na której odniosła zwycięstwo koncepcja języka wykładowego hebrajskiego i uchwalona została rezolucja, w myśl której „język hebrajski jest jedynym językiem narodu żydowskiego”, a ponadto przyjęto uchwałę, aby w szkołach, podlegających Kuratorium Syjonistycznemu, językiem wykładowym był hebrajski¹⁷. Kuratorium utworzone przy Organizacji Syjonistycznej opracowało programy nauki dla wszystkich szkół, nad którymi opiekę sprawowała utworzona Rada Pedagogiczna.

Walka o język trwała nadal, a na IV Konferencji Syjonistycznej w roku 1919 wyłonił się problem utraktywizacji szkół i utworzenia szkół żydowsko-hebrajskich. W wyniku dyskusji konferencja powzięła następujące uchwały:

- I. Językiem wykładowym w szkołach hebrajskich winien być język hebrajski.
- II. W tych szkołach, w których wprowadzenie języka hebrajskiego jako języka wykładowego napotyka na trudności, winien nim być język żydowski, z tym jednak zastrzeżeniem, że przedmioty judaistyczne (historia Żydów, Biblia, religia) będą wykładane w języku hebrajskim; liczba godzin tych przedmiotów winna wynosić nie mniej niż 12 tygodniowo.
- III. Wyraża życzenie, by w szkołach z hebrajskim językiem nauczania także i język żydowski znalazł odpowiednie miejsce¹⁸.

Celem tworzenia dalszych instytucji oświatowych oraz uporzędkowania szkolnictwa powszechnego i średniego Konferencja powołała Biuro Wychowania i Oświaty, jak również założone zostało w Łodzi seminarium dla nauczycieli języka hebrajskiego oraz kursy dla szkolenia freblanek i uzupełniające dla nauczycieli w Warszawie i Łodzi. Działalność Biura Wychowania i Oświaty została przerwana wojną polsko-bolszewicką, ale już w grudniu 1921 r. na zebraniu przedstawicieli szkół hebrajskich wyłoniony został komitet przygotowawczy, celem którego było zorganizowanie I konferencji krajowej przedstawicieli hebrajskich instytucji oświatowych w Polsce. W grudniu 1922 r. Biuro Wychowania i Oświaty przeistoczyło się w stowarzyszenie kulturalno-oświatowe Tarbut, któremu zlecono opiekę i nadzór nad istniejącymi już placówkami szkolnymi, zakładanie nowych szkół, pracę pedagogiczną oraz opiekę prawną i finansową. W Warszawie powstał Zarząd Główny, który ogniskował działalność Towarzystwa, natomiast w miastach tworzyły się oddziały, które na własną rękę prowadziły na szeroką skalę zakrojoną pracę oświatowo-wychowawczą, a w dużych miastach powstawały delegatury Zarządu Głównego.

W latach 1919–1922 liczba szkół hebrajskich bardzo poważnie wzrosła. Organizowano także kursy wieczorowe dla dorosłych, zakładano czytelnie i biblioteki. W Wilnie powstało

seminarium nauczycielskie, kursy 2-letnie dla nauczycieli i freblanek. Powstawały kursy uzupełniające dla nauczycieli z uwzględnieniem robót ręcznych i rysunków. W tym okresie rozpoczęto wydawanie miesięcznika informacyjno-pedagogicznego „Tarbut”, który będąc organem nauczycielstwa szkół hebrajskich informował o rozwoju ruchu hebrajskiego i kierunkach pedagogicznych.

Podczas III Konferencji Tarbutu w grudniu 1927 r., poruszano sprawę zagrożenia szkół hebrajskich ze strony szkół utrakwistycznych, które ze względu na swój charakter kompromisowy mogłyby wpływać na osłabienie dążeń narodowych wśród młodzieży szkolnej. Zapadła wtedy uchwała, dotycząca wciągnięcia młodzieży szkolnej do akcji na rzecz Keren Hajesod dla wzmożenia jej udziału w odbudowie Palestyny. A oto tekst rezolucji Zjazdu:

„III Konferencja Tarbutu uważa pełną szkołę hebrajską za jedyną szkołę prawdziwie syjonistyczną, szkołę odrodzenia narodowego, opartą na związku ideowym pomiędzy przeszłością historyczną a przyszłością, wynikłą z odbudowy Palestyny. Próby przedsięwzięte przez niektórych syjonistów wskazują na chęć utworzenia szkół dwujęzycznych, żydowsko-hebrajskich i polsko-hebrajskich, co przyczyni się do osłabienia narodowej i społecznej postawy pełnej szkoły hebrajskiej, a zatem Zjazd domaga się od grup i przedstawicieli syjonistycznych bezwzględnego stanowiska w sprawie zachowania pełnej szkoły hebrajskiej. Pełna szkoła hebrajska na terenie diaspory, oparta na historycznych podstawach, dąży do wychowania młodego pokolenia dla odrodzenia narodu, zarówno w diaspory, jak i w Palestynie i do zastosowania języka hebrajskiego jako potocznego w życiu codziennym ucznia”¹⁹.

Z upływem lat organizacja Tarbut objęła całą sieć szkolnictwa hebrajskiego w Polsce. W latach 1922, 1924, 1927, 1931 i 1935 miały miejsce konferencje, na których omawiane były najważniejsze zagadnienia natury ideologicznej i pedagogicznej. Miesięczniki „Tarbut”, i „Ofekim” oddawały wielkie usługi nauczycielstwu hebrajskiemu, podobnie jak i liczne biuletyny poświęcone aktualnym zagadnieniom dydaktyczno-wychowawczym.

Liczba szkół hebrajskich Towarzystwa Tarbut zwiększała się z roku na rok. I tak w roku szk. 1925/26 szkół powszechnych z hebrajskim językiem nauczania było ogółem 141, a uczęszczało do nich 16.625 uczniów.

W roku szk. 1934/35 do szkół hebrajskich uczęszczało 19.116²⁰. Ogółem szkół prywatnych z hebrajskim językiem nauczania było: w roku szk. 1936/37 — 166, w których pobierało naukę 27.121 uczniów²¹, w roku szk. 1937/38 — 164, w których pobierało naukę 27.372 uczniów²².

Na terenie Krakowa w roku szk. 1936/37 istniała jedna szkoła prywatna z hebrajskim językiem nauczania, do której uczęszczało 139 uczniów²³. W roku szk. 1937/38 stan liczbowy uczniów tej szkoły zwiększył się do 158²⁴.

Nie ulega wątpliwości, że szkoły z językiem nauczania żydowskim i hebrajskim powstawały pod wpływem odpowiednich organizacji politycznych, co znajdowało swoje odbicie nie tylko w języku, lecz także w programach nauczania, a przede wszystkim w procesie wychowania. I tak, głównym celem szkoły z żydowskim językiem nauczania było wychowanie człowieka uświadomionego klasowo, dobrego pracownika przygotowanego do pracy w kraju osiedlenia i mającego świadomość swoich obowiązków społecznych. Natomiast celem i zadaniem szkoły hebrajskiej było wychowanie młodzieży w duchu narodowym żydowskim, władającej językiem hebrajskim i przystosowanej do pracy na terenie Palestyny.

Istniał również pewien odłam społeczeństwa żydowskiego, który uważał, że dziecko żydowskie ze względów praktycznych

powinno posiadać znajomość języka polskiego w takim stopniu, aby mogło posługiwać się nim swobodnie w życiu codziennym. Natomiast język żydowski należy uwzględnić w szkole do czasu opanowania przez dziecko w stopniu dostatecznym języka polskiego, a język hebrajski ograniczyć tylko do przedmiotów związanych z religią. To przekonanie legło u podstaw zakładania szkół powszechnych z językiem nauczania polskim i żydowskim lub polskim i hebrajskim. Stan liczbowy tych szkół przedstawia poniższa tabela ^{25 i 26}:

	1936/37		1937/38	
	Szkoly i uczniowie z językiem nauczania:			
	polski i żyd.	polski i hebr.	polski i żyd.	polski i hebr.
Ogółem:	92-9.775	81-11.804	112-11.567	114-16.899

	Liczba szkół i uczniów		Szkoly z językiem nauczania					
	Ogółem		żydowskim		hebrajskim		polskim i hebrajskim	
	szkoly	uczniowie	szkoly	uczniowie	szkoly	uczniowie	szkoly	uczniowie
1927/28	795	209.193	7	830	17	3.022	4	1.110
1929/30	759	203.400	3	400	11	2.400	9	5.000
1930/31	743	204.992	3	386	10	2.394	21	5.690
1934/35	770	166.100	2	200	9	1.600	29	6.400
1937/38	gimnazja:							
	769	181.333	2	254	10	1.941	38	6.838
	licea:							
	691	40.084	1	38	9	383	34	1.479

Szkoly z językiem nauczania polskim i żydowskim oraz z językiem polskim i hebrajskim byly zakładane i utrzymywane przez gminy wyznaniowe żydowskie, stowarzyszenia lub osoby prywatne. Szkoly tego rodzaju powstawaly glownie w duzych miastach, szczegolnie w Warszawie i w Lodzi, gdzie język polski ze względu na warunki miejscowe byl ludności żydowskiej bardzo potrzebny.

Szkolnictwo średnie

Przejęcie przez władze polskie zarządu szkolnictwa w naszym nie ograniczalo możliwości zdobywania wiedzy przez młodzież wyznania mojżeszowego. W olbrzymiej większości uczęszczala ona do średnich szkół państwowych, obok których istniały szkoly prywatne, wśród których znaczną liczbę stanowiły szkoly wyłącznie dla młodzieży żydowskiej.

Na wniosek Ministerstwa W.R.i O.P. w roku 1921 dokonano szczególowego spisu wszystkich szkół średnich na terenie Polski z wyjątkiem Wileńszczyzny ²⁷. Okazalo się, że prywatnych szkół średnich dla młodzieży żydowskiej bylo ogółem 93 (21.873 uczniów), w tym szkół męskich bylo 19 (4.562 uczniów), szkół żeńskich 42 (9.999 uczennic) oraz szkół koedukacyjnych 32 (2.856 chłopaków i 4.456 dziewcząt). W szkołach tych dziewczęta stanowiły olbrzymią większość — na ogólną liczbę 21.873 uczniów, liczba dziewcząt wynosiła 14.455 natomiast chłopców tylko 7.418.

Rozporządzeniem Ministerstwa W.R.i O.P. z dnia 22.IV.1920 r. ²⁸ 4 szkoly otrzymały pełne prawa gimnazjum państwowego natomiast 37 szkół niepełne prawa.

Z 93 średnich szkół prywatnych, do których uczęszczala młodzież żydowska, w 88 językiem wykładowym byl język polski. Wydawalo się, że sytuacja ulegnie radykalnej zmianie z utworzeniem w roku 1922 Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego Tarbut. Istotnie, w pierwszych latach działalności Tarbutu ilość szkół z hebrajskim językiem nauczania zwiększyła się znacznie, jednakże u schyłku lat 20 wyraźnie zaznaczyła się tendencja odwrotna. Podobnie zmalała ilość szkół z żydowskim językiem nauczania. Rosła natomiast w tym czasie liczba szkół z językiem nauczania polskim i hebrajskim, w których obok obowiązujących przedmiotów świeckich, wykładanych w języku polskim, prowadzone byly w szerszym zakresie przedmioty judaistyczne w języku hebrajskim.

Poniższa tabela obrazuje liczbę prywatnych szkół średnich z językiem nauczania: żydowskim, hebrajskim oraz polskim i hebrajskim w niektórych latach ²⁹.

Jak z powyższego zestawienia wynika w miarę upływu lat zmniejszala się ilość szkół z żydowskim językiem nauczania, większych wahań nie wykazywały szkoly z hebrajskim językiem wykładowym, natomiast zdecydowanie największa liczba młodzieży uczęszczala do prywatnych szkół średnich z językiem wykładowym polskim, które prowadziły wykłady przedmiotów judaistycznych w języku hebrajskim.

Ponadto młodzież wyznania mojżeszowego uczęszczala do prywatnych szkół średnich z językiem wykładowym polskim oraz do średnich szkół państwowych.

Kolejne zestawienie obrazuje rozmieszczenie młodzieży żydowskiej w szkołach państwowych i prywatnych w latach szkolnych 1927/28 i 1934/35 ³⁰.

Uczniowie żydowscy w szkołach średnich

Szkoly	Rok szkolny 1927/28		Rok szkolny 1934/35	
	Uczniowie			
	Ogolem	Zydzi	Ogolem	Zydzi
wszystkie państwowe	209.193	45.121	166.090	29.822
samo-rządowe	102.226	10.398	90.857	9.341
prywatne	13.732	1.179	9.349	669
	93.235	33.544	65.884	19.912

Rok szkolny	1927/28	1934/35
Ogółem w szkołach prywatnych	33.544	19.912
w szkołach z j. wykł. żydowskim	830	200
w szkołach z j. wykł. hebrajskim	3.022	1.600
w szkołach z j. wykł. polskim	29.692	18.112

W roku szkolnym 1938/39 na terenie Polski istniało 81 prywatnych żydowskich gimnazjów z polskim językiem nauczania, z których 67 posiadało prawa szkół państwowych oraz 66 liceów w tym 42 z prawami szkół państwowych³¹.

Szkolnictwo zawodowe

Obraz uczącej się młodzieży żydowskiej nie byłby pełny, gdyby pominąć szkolnictwo zawodowe. Ten typ szkół w pierwszych latach powojennych nie budził większego zainteresowania o czym najlepiej świadczą dane z roku 1919. W roku tym było szkół zawodowych państwowych na terenie byłego Królestwa i Galicji 41 i t.zw. szkół samorządowych 37. W miarę upływu czasu sytuacja uległa znacznej poprawie i już w roku szkolnym 1924/25 było szkół zawodowych 424 i szkół dokształcających 350. Natomiast dla młodzieży żydowskiej organizowane były osobne szkoły zawodowe prywatne, których celem było przygotowanie młodych ludzi do emigracji, przez skierowanie ich do zawodów mających w określonych warunkach widoki realnego rozwoju³².

Powstały specjalne organizacje społeczne, które dysponując znacznymi funduszami pochodzenia zagranicznego i krajowego mogły przystąpić do rozbudowy i utrzymania żydowskiego szkolnictwa zawodowego. Na plan pierwszy wysunęły się takie organizacje jak: Towarzystwo Popierania Pracy Rolnej i Rzemieśniczej wśród Żydów w Polsce (dawniej Jewish Colonisation Association „ICA”). Towarzystwo, które nie tylko ułatwiało Żydom kolonizację w krajach zamorskich, ale objęło swoją działalnością szkolnictwo zawodowe, dla którego opracowano specjalny program przewidujący:

- zakładanie szkół zawodowych rzemieślniczych i rzemieślniczo—przemysłowych dla chłopców i dziewcząt.
- organizowanie kursów zawodowych oraz warsztatów dla dorosłych.
- opiekowanie się terminatorami i przygotowanie ich do egzaminów czeladniczych.
- urządzanie kursów dokształcających dla wykwalifikowanych czeladników i rzemieślników³³.

Do akcji tej włączyło się założone w roku 1921 Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów w Polsce (ORT). Na terenie Małopolski wszystkie żydowskie szkoły zawodowe zostały objęte przez organizację o nazwie Związek dla szerzenia wykształcenia wśród Żydów w Małopolsce (Wuzet).

Szkolnictwo zawodowe finansowane było z subsydiów organizacji żydowskich w kraju i poza jego granicami, z funduszy prywatnych, zasiłków z funduszy państwowych i samorządowych oraz z dochodów własnych przedsiębiorstw.

Pod względem organizacyjnym żydowskie szkolnictwo zawodowe dzieliło się na:³⁴

1. zasadnicze szkoły zawodowe z 3 lub 4 letnim kursem nauczania. Do nich zaliczane były szkoły zawodowe stopnia niższego i gimnazjalnego (według nowego ustroju) oraz

szkoły rzemieślniczo — przemysłowe i rękodzielnicze (według dawnego ustroju). Szkoły te dawały wykształcenie zarówno teoretyczne jak i praktyczne oraz uprawnienia do wykonywania rzemiosła.

2. szkoły zawodowe dokształcające dla terminatorów rzemieślniczych i młodocianych robotników (zazwyczaj były to 3-letnie szkoły wieczorowe). Szkoły tego typu uzupełniały wykształcenie teoretyczne młodocianych uczniów rzemieślniczych i praktykantów przemysłowych, a ich ukończenie obok świadectwa 3-letniej praktyki przemysłowej dawało uprawnienia częściowe do uzyskania świadectwa czeladniczego.
3. kilkumiesięczne kursy dokształcające dla rzemieślników, pomyślane pod kątem uzupełnienia teoretycznych lub praktycznych wiadomości oraz prowadzenia ściślejszej specjalności osób pracujących od kilku lat w zawodzie.
4. szkoły i kursy przysposobienia zawodowego dla początkujących w zawodzie, dla nauczania początkowego w niektórych specjalnościach. W szkołach przysposobienia zawodowego dla młodocianych nauka trwała jeden rok, natomiast kursy przeznaczone dla dorosłych trwały w zależności od specjalności od kilku do kilkunastu miesięcy.
5. kursy t.zw. legalizacyjne dla rzemieślników i czeladników, mające ściśle określone zadanie polegające na przygotowaniu rzemieślników do egzaminów związanych z uzyskaniem odpowiednich uprawnień.

W ścisłej łączności ze szkołami zawodowymi pozostawały instytucje pozaszkolne, zaliczane bardzo często do zakładów kształcenia zawodowo-technicznego. Należały do nich:³⁵

1. patronaty nad młodzieżą pracującą, których podstawowym zadaniem była opieka wychowawcza i prawna nad młodzieżą zatrudnioną w rzemiośle i w przemyśle oraz pośrednictwo pracy dla młodocianych. Udział patronatów w nauczaniu zawodowym sprowadzał się głównie do organizowania i utrzymywania szkół dokształcających dla młodzieży.
2. poradnie zawodowe, które odgrywały pośrednią rolę w szkolnictwie zawodowym, zajmując się propagandą wśród młodzieży i kierowaniem jej do poszczególnych szkół zawodowych.
3. bursy i internaty, odgrywające również pośrednią rolę, stwarzając warunki, umożliwiające młodzieży kształcenie zawodowe w przemyśle lub w szkołach zawodowych.
4. warsztaty zarobkowe przyuczające, umożliwiające zarówno młodzieży, jak i dorosłym czysto praktyczne, manualne i niesystematyczne zapoznanie się z niektórymi rodzajami rzemiosła.

Pod względem specjalności technicznej żydowskie szkoły i kursy przemysłowe uwzględniały następujące grupy zawodów:

- grupa metalowa (ślusarstwo, kowalstwo, tokarstwo metalowe i mechaniczna obróbka metali, monterstwo maszynowe i samochodowe, mechanictwo, spawalnictwo i jubilerstwo)
- grupa drzewna (stolarstwo meblowe i budowlane)
- grupa budowlana (betoniarstwo, malarstwo, ślusarstwo wodociągowo-kanalizacyjne)
- grupa elektro i radiotechniczna (elektromonterstwo, radio-technika i galwanotechnika)
- grupa włókiennicza (tkactwo, wzornictwo tkackie, kilimkarstwo, trykotarstwo i pończosznictwo)
- grupa odzieżowo-konfekcyjna (krawiectwo męskie i damskie, bielizniarstwo, hafciarstwo, konfekcja dziecięca, gorsciarstwo, wiązalnictwo, kapelusznictwo, modniarstwo, rękawicznictwo i wyroby galanterijne)

- grupa skórnicza (cholewkarstwo, torebkarstwo, galanternictwo skórzane)
- grupa graficzna (drukarnstwo, litografia i kreślarnstwo)
- grupa spożywcza (gotowanie i cukiernictwo)
- grupa chemiczna (chemotechnictwo)
- grupa usług osobistych (fryzjerstwo męskie i damskie, manicure i gospodarstwo domowe)

Zagadnienie uczestnictwa młodzieży żydowskiej w kształceniu zawodowym ilustrują poniższe tabele:

I. Liczba młodzieży żydowskiej
w szkołach i na kursach zawodowych w roku szkolnym
1934/35 i w roku szkolnym 1936/37³⁶

Uczniowie szkół i kursów zawodowych	Rok szkolny 1934/35		Rok szkolny 1936/37	
	Ogółem	Wyzn. moż.	Ogółem	Wyzn. moż.
wszystkie szkoły	70.759	11.263	90.818	12.921
szkoły państwowe i samorządowe	29.527	1.867	28.723	1.427
szkoły prywatne	41.232	9.396	62.095	11.450

II. Liczba uczniów wyznania mojżeszowego w szkołach
i kursach zawodowych w poszczególnych województwach

Województwo:	Rok szkolny 1934/35	Rok szkolny 1936/37
miasto stołeczne Warszawa	2.721	2.898
warszawskie	169	123
łódzkie	992	994
kieleckie	387	409
lubelskie	290	291
białostockie	640	884
wileńskie	1.115	968
nowogrodzkie	91	105
poleskie	390	505
wołyńskie	674	863
poznańskie	55	78
pomorskie	21	25
śląskie	222	293
krakowskie	929	1.248
lwowskie	1.964	2.357
stanisławowskie	388	587
tarnopolskie	215	293

Dane liczbowe z tego samego okresu charakteryzują również kierunki kształcenia, preferowane przez młodzież żydowską. I tak największą popularnością w roku szkolnym 1936/37 cieszył się przemysł i rzemiosło (7.576 uczniów) oraz handel i administracja (4.945 uczniów). Dalsze miejsca zajmowały takie kierunki jak: gospodarstwo domowe i usługi (186 uczniów), służba zdrowia (104 uczniów), komunikacja (82 uczniów), rolnictwo (14 uczniów) oraz melioracja i miernictwo (14 uczniów). Dane z roku szkolnego 1936/37 wskazują, że do szkół zawodowych państwowych i prywatnych z językiem nauczania polskim uczęszczało ogółem 10.842 uczniów wyznania mojżeszowego. W liczbie tej 5.742 uczniów korzystało ze szkół świętujących soboty; do szkół z językiem nauczania żydowskim — 1.664 uczniów; do szkół z językiem nauczania polskim i żydowskim — 413 uczniów³⁷.

Oprócz w/w szkół istniały również kształcące szkoły zawodowe dla młodzieży pracującej zawodowo, która objęta była obowiązkiem kształcenia się do 18 roku życia. I rzecz charakterystyczna, młodzież wyznania mojżeszowego wywiązywała się z tego obowiązku nie przez uczęszczanie do szkół prywatnych, ale w olbrzymiej większości do szkół kształcących publicznych, wspólnych dla całej młodzieży.

Bardzo poważną rolę w rozwoju żydowskiego szkolnictwa zawodowego odegrał ruch społeczno-polityczny warstw robotniczych i rzemieślniczych. Liczne organizacje w trosce o los dorastającej młodzieży starały się ułatwić jej zdobycie zawodu przy równoczesnym wciąganiu jej do swoich szeregów i pod swoje wpływy polityczne. Działały również organizacje syjonistyczne, których celem było przygotowanie młodzieży (zarówno chłopców jak i dziewcząt) do przyszłego osadnictwa na terenie Palestyny. Celowi temu służyła przede wszystkim założona w roku 1920 młodzieżowa organizacja Hechaluc, której liczne oddziały i placówki objęły cały kraj. Formalnie nie miały one charakteru szkół, jednak głównym ich zadaniem było przygotowanie młodzieży do pracy zawodowej, zwłaszcza w zawodach rolniczych i ogrodniczych. W tym celu (w zależności od warunków miejscowych) zakładano farmy rolnicze i ogrodnicze, urządzano warsztaty rzemieślnicze, przy szkołach zawodowych i w przedsiębiorstwach prywatnych powstawały ośrodki dla fachowego kształcenia młodzieży. Organizacja Hechaluc liczyła około 12.000 młodzieży, skupionej w kilkuset oddziałach prowincjonalnych. Stroną finansową przedsięwzięcia organizacji zajmowała się jej agenda Keren Hechaluc.

III.

Szkolnictwo żydowskie na terenie Krakowa.

W okresie II Rzeczypospolitej istniały w Krakowie szkoły powszechne, do których uczęszczała młodzież wyznania mojżeszowego. Były to szkoły publiczne i szkoły prywatne bez praw publicznych.

Do grup szkół publicznych należały:³⁸

- Szkoła Nr 5 im. Kazimierza Wielkiego, mieszcząca się w budynku przy ul. Wąskiej 3/5. Kierownikiem szkoły był Jakub Silberman.
- Szkoła Nr 8 im. J.I. Kraszewskiego przy ul. Miodowej 36. Był to budynek dwupiętrowy, mieszczący 7 klas i dwa pomieszczenia pomocnicze. Szkoła posiadała zestaw pomocy naukowych w ilości, która zapewniała metodyczne prowadzenie zajęć lekcyjnych. Biblioteka szkolna liczyła 560 tomów. Stan techniczny nie budził żadnych zastrzeżeń, podobnie jak urządzenia techniczno-sanitarne. Kierownikiem szkoły był Franciszek Ingłot. Szkoła ta, jako szkoła żydowska została na równi z innymi szkołami tego typu zlikwidowana w dniu 7.XII.1939 r., a mienie szkoły uległo prawie całkowitej dewastacji³⁹.
- Przy ul. Dietla 2 mieściła się w baraku Szkoła Nr 14 im. Mikołaja Reja. Kierownikiem szkoły był dr Hirsch Ohringer. Podczas okupacji barak został doszczętnie zburzony.
- Szkoła Nr 15 im. Klementyny z Tańskich Hoffmanowej zlokalizowana była przy ul. Miodowej 36a. Kierownikiem szkoły była dr Anna Ameisen.
- Ostatnią szkołą z tej grupy była szkoła nr 22 im. Jana Długosza przy ul. Wąskiej 7. Kierownikiem szkoły była Bronisława Kasprzykówna. Według danych na dzień 15.VI.1939 r. grono pedagogiczne liczyło 9 nauczycieli,

a do szkoły uczęszczało 500 uczniów. W momencie likwidacji szkoły w grudniu 1939 r. nadal pracowało w niej 9 nauczycieli, natomiast liczba uczniów zmniejszyła się do 465. Po zamknięciu szkoły w budynku ulokowano wysiedlonych ze wschodnich terenów Polski potomków kolonistów niemieckich mówiących językiem ukraińskim. I to właśnie oni jako pierwsi rozpoczęli proces dewastacji szkoły. Po ich wyjeździe budynek na krótki okres czasu został zajęty przez sanitarny oddział niemiecki, którego miejsce zajęli wysiedleni z Łodzi Żydzi, a po nich Ukraińcy, z których formowano legion wspomagający Niemców. W końcowej fazie budynek został przeznaczony na punkt zbiorczy dla ludzi zatrzymanych w „łapankach”. Dzieło dewastacji dobiegło końca, a straty były niebagatelne. Wartość liczona według cen z roku 1939 wynosiła: meblowania — 18.000 zł.; księgozbioru, pomocy naukowych oraz sprzętu gimnastycznego — 28.200 zł. Wszystko uległo 100% zniszczeniu⁴⁰.

Drugą grupę stanowiły prywatne szkoły powszechne organizacji ortodoksyjnych:

- Talmud-Tora mieszcząca się przy ul. Estery 6, której kierownikiem był Dawid Teufel i Talmud-Tora II przy ul. Rękawka 30 z kierownikiem Markiem Bibersteinem. Zarówno pierwszą jak i drugą zaliczyć należy do szkół mało postępowych.

- Szkoła ortodoksyjna Jesodej Hatorah przy ul. Dietla 6. Kierownikiem szkoły był Łazarz Pancer. Nie posiadała żadnych, istotnych cech, któreby ją zasadniczo różniły od istniejących szkół wychowania tradycyjno-religijnego. Była to szkoła powszechna, z programem nauk świeckich podobnym do szkół publicznych, z tym jednak, że wychowanie religijne postawione było na pierwszym miejscu. Poziomem nie odbiegała od dawnego chederu, z tą tylko różnicą, że obok żydowskich, nauczanie obejmowało również przedmioty świeckie⁴¹.

- Cheder Iwri, której założycielem był Józef Drezner, który działając z niewielką grupą osób, założył w roku 1921 trzyklasową szkołę powszechną, do której uczęszczało łącznie 35 uczniów. Pomimo bardzo ciężkich warunków lokalowych liczba uczniów stale wzrastała i stała się aktualną sprawą uruchomienia gimnazjum, jako nadbudowy szkoły powszechnej, a tym samym wybudowanie własnego, odpowiedniego gmachu szkolnego. W roku 1931 głównie dzięki staraniom ówczesnego prezesa Stowarzyszenia A. Schnura powstał duży, 3-piętrowy gmach przy ul. Miodowej 26 w którym znalazła pomieszczenie szkoła powszechna Cheder Iwri. Szkoła ta zerwała z formą przeżytego chederu, starając się przyswoić dzieciom nowoczesną wiedzę na podłożu Tory. Tak więc szkoła realizowała założenia wychowania narodowego plus tradycja. Kierownikiem szkoły powszechnej był dr Ohringer.

Natomiast gimnazjum męskie Tachkemoni będące uzupełnieniem męskiej szkoły powszechnej było właściwie jedynym w Polsce typem męskiej szkoły średniej łączącej wiedzę ogólną, nowoczesne wychowanie państwowe z nauką żydowską, duchu wiary i tradycji. Uwzględniając obowiązujący państwowy program nauki, przy zastosowaniu intensywnej, na zasadach religii opartej nauki judaistyki, gimnazjum Tachkemonii dążyło do wychowania swoich uczniów na dobrych przykładach swego narodu i dobrych obywateli, świadomych swych obowiązków wobec państwa, w którym żyli. Tradycja religijna była w gimnazjum Tachkemonii nieodzownym warunkiem skutecznego oddziaływania na młode pokolenie i wyniki tego były widoczne. Wielu absolwentów Tachkemonii studiowało nauki żydowskie na wyższych uczelniach, kończąc n.p. In-

stitut Judaistyczny w Warszawie. Dyrektorem gimnazjum od roku 1934 był dr Dawid Sonnenschein.

W stosunkowo krótkim czasie od chwili założenia, gimnazjum zyskiwało coraz większy rozgłos i uznanie. Najlepiej świadczy o tym fakt, że kilka większych miast Małopolski zwróciło się z prośbą do Dyrekcji Tachkemoni o podanie dokładnych wskazówek, które umożliwiłyby założenie w tych miastach analogicznych szkół średnich.

Do gmachu szkolnego przy ul. Miodowej 26, mieszczącego Cheder Iwri i Tachkemoni uczęszczało w roku szkolnym 1937/38 około 400 uczniów.

W roku szkolnym 1936/37 Stowarzyszenie Cheder Iwri rozszerzyło swój zakres działania uruchamiając za zgodą Kuratorium O.S.K. Jednoroczną Szkołę Przystosowania Kupieckiego w własnym gmachu przy ul. Miodowej 26. Do szkoły przyjmowana była młodzież męska w wieku od 13 do 18 lat oczywiście po ukończeniu szkoły podstawowej. Nauka obejmowała przedmioty ogólnokształcące i zawodowe z programem jednorocznych szkół przystosowania kupieckiego oraz przedmioty judaistyczne. Szczególny nacisk położony był na język polski i nauki obywatelskie, a z przedmiotów zawodowych na: organizację i technikę handlu i reklamy, towaroznawstwo z ćwiczeniami, arytmetykę handlową i księgowość⁴².

Po zakończeniu II wojny światowej budynek przy ul. Miodowej 26 przez pewien okres czasu był schroniskiem dla Żydów powracających do Krakowa.

Żydowska Koedukacyjna Szkoła Ludowa i Średnia — Gimnazjum Hebrajskie im. Chaima Hilfsteina

Początki Żydowskiej Koedukacyjnej Szkoły Ludowej i Średniej im. dr Chaima Hilfsteina przy ul. Brzozowej 5 sięgają roku 1908/9, kiedy to Towarzystwo Hebrajskiej Szkoły Ludowej po otrzymaniu koncesji do prowadzenia szkoły uruchomiło I klasę hebrajskiej szkoły ludowej (powszechnej). Brak własnego lokalu powodował, że dzieci uczyły się w jednym pokoju przy ul. Podbrzezie, a w roku następnym gdy szkoła powiększyła się o drugą klasę, przeniesiono ją do dwuizbowego pomieszczenia wynajętego przy ul. Sebastiana. Dopiero w roku 1911 szkoła została zlokalizowana na przeciąg 7 lat w domu przy ul. św. Gertrudy 29⁴³. Przez te wszystkie lata grono ludzi ze Szlomo Leserem na czele uparcie dążyło do zorganizowania średniej szkoły hebrajskiej, która byłaby kontynuatorką czteroklasowej szkoły ludowej, tak, aby zainteresowana dalszą nauką młodzież nie musiała przechodzić do szkoły średniej państwowej, po uprzednio zdanim egzaminie ustnym. Ostatecznie trudności finansowe umożliwiające zakup placu i budowę odpowiedniego budynku mającego pomieścić szkołę podstawową i średnią, zostały pokonane dzięki olbrzymiej aktywności Szlomo Lesera, który ani na moment nie ustawał w gromadzeniu funduszy na ten cel. Uzyskany kapitał umożliwił zakup działki budowlanej przy ul. Brzozowej 5 i rozpoczęcie budowy w roku 1914, przerwanej niestety wybuchem I wojny światowej. Wznowiono ją w roku 1917, a już w roku 1918 nastąpiła inauguracja pierwszego budynku szkoły. Był to gmach trzypiętrowy mieszczący 9 sal lekcyjnych, salę gimnastyczną (w piwnicy) oraz jednopiętrowy budynek dyrekcji szkoły usytuowany w podwórzu. W budynku znalazły pomieszczenie wszystkie klasy szkoły ludowej oraz I klasa gimnazjalna licząca 15 uczniów i uczennic. Sama przeprowadzka z ul. Św. Gertrudy do nowego budynku przy ul. Brzozowej miała charakter uroczystego pochodu, na czele którego szedł Szlomo Leser i ówczesny kierownik szkoły Silberstein.

W latach 1920–1922 kierownikiem szkoły powszechnej był Leon Silberstein, natomiast dyrektorem gimnazjum dr Leon Kohn. Koniec lat dwudziestych przyniósł pogorszenie warunków nauki z powodu stale rosnącej z roku na rok liczby uczniów. Tak więc budowa nowego gmachu szkolnego stała się koniecznością i po zebraniu potrzebnych funduszy w stosunkowo krótkim czasie stanął nowy, trzypiętrowy budynek przy ul. Brzozowej 3. W roku 1930, gdy komitet szkolny zdobył potrzebne pieniądze, przystąpiono do budowy trzeciego już budynku, przy ul. Podbrzezie 8 i 10. Budynek ten był obszernym, nowoczesnym, czteropiętrowym gmachem w którym pomieszczenie znalazły prawie wszystkie klasy gimnazjalne, pracownie wyposażone w nowoczesny sprzęt, sala gimnastyczna oraz sala przeznaczona na zebrania.

W roku 1926 gimnazjum otrzymało uprawnienia II stopnia i w tymże roku odbyły się pierwsze egzaminy maturalne — ogólny i hebrajski. Ten ostatni odbywał się pod przewodnictwem reprezentanta „Instytutu Nauk Żudaistycznych” w Warszawie i był nim zazwyczaj dr. O. Thon. Minister W.R. i O.P. rozporządzeniem z dnia 16.V.1934 r. Nr. II-S-3171/34 nadał tutejszemu gimnazjum począwszy od roku szkolnego 1934/35 pełne prawa gimnazjów państwowych⁴⁴. Nauczanie w gimnazjum prowadzone było według programu dla szkół typu humanistycznego, natomiast przedmioty judaistyczne w wymiarze 10 godzin tygodniowo stanowiły o hebrajskim charakterze gimnazjum.

Głównym ośrodkiem wychowania religijnego była poza nauką religii i biblii modlitewnia szkolna Bet-hemidrasz-Nachlat Awot, która powstała z inicjatywy młodzieży w roku szkolnym 1931/32 i była instytucją wybitnie samorządową. Zarządzana przez wydział, który składał się z pięciu członków wybieranych spośród młodzieży, była terenem aktywnej samodzielności uczniów, objawiającej się w odprawianiu codziennych modlitw porannych w soboty i święta z wyjątkiem Rosz-ha-Szana i Jon Kipur oraz urządzaniu różnych uroczystości o charakterze religijnym, w szczególności zaś Bar Micwa (konfirmacja uczniów, kończącej 13 lat). Opiekunami synagogi szkolnej było dwóch profesorów Mifelew i Rubinstein⁴⁵.

W uznaniu zasług długoletniego prezesa Towarzystwa dr Chaima Hilfsteina w 60 rocznicę jego urodzin gimnazjum nadano imię Chaima Hilfsteina⁴⁶.

Prywatna Męska Szkoła Rzemiosła Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej

Zatwierdzona przez Kuratorium O.S.K. rozporządzeniem z dnia 6.IX.1933 r. Nr III 4229/3 mieściła się w gmachu przy ul. Brzozowej 5, zajmując parter i suteryny. Szkoła prowadziła dział mechaniczno-ślusarski, w warsztatach były trzy oddziały: ślusarnie ręczne, kuźnia i warsztaty obróbki chemicznej. Po ukończeniu III klasy, która została otwarta w roku szkolnym 1935/36 uczniowie otrzymywali świadectwo ukończenia szkoły oraz dyplom czeladnika na podstawie zdanego egzaminu czeladniczego. Uczeń oprócz dobrego przygotowania zawodowego miał możliwość nabycia wiedzy judaistycznej, poznania języka i kultury hebrajskiej.

W roku 1934 Zarząd Szkoły wykupił parcelę przy ul. Podbrzezie 3 i rozpoczęto budowę bloku przeznaczonego dla Szkoły Rzemiosł. Nowy dwupiętrowy budynek powstał w latach 1937–1938.

Prywatna Męska Szkoła Rzemiosł Żyd. Tow. Szk. Lud. i Śred. w Krakowie przy ul. Brzozowej 5 w roku 1938 została przekształcona rozporządzeniem władz szkolnych na Gimnazjum Mechaniczne o 3-letnim programie nauczania. W roku

szkolnym 1938/39 uruchomiono I klasę, natomiast dotychczasowa Szkoła Rzemiosł zachowała jeszcze w roku szkolnym 1938/39 klasę II.

Przez wprowadzenie nowego typu szkoły zawodowej o nazwie Gimnazjum Mechaniczne, żydowska Szkoła Rzemiosł zyskała nowe ramy organizacyjne, a wprowadzenie nomenklatury „gimnazjum” do szkolnictwa zawodowego było podkreśleniem pełnej równowartości jaka istnieje między pracą fizyczną, a umysłową. Rozwijający się z roku na rok przemysł stawał współczesnemu pracownikowi technicznemu coraz większe wymagania także pod względem teoretycznym. Żydowskie Gimnazjum Mechaniczne podobnie jak dawna Szkoła Rzemiosł miało dbać nie tylko o wychowanie młodzieży w duchu narodowym, ale przygotować doborowe kadry posiadające odpowiedni zasób wiadomości teoretycznych i praktycznych w dziedzinie robót kowalskich, ślusarskich i tokarskich, będących podstawą szeregu dalszych gałęzi przemysłu metalowego i elektrotechnicznego. Absolwentowi Gimnazjum Mechanicznemu przysługiwały nie tylko wszystkie uprawnienia dotychczasowej Szkoły Rzemiosł, ale po zdaniu egzaminu czeladniczego mogli oni nie tylko przejść do pracy zawodowej, lecz mieli możliwość dalszego kształcenia się w liceum.

Podstawą nauczania była praca w warsztatach: ślusarskim, kowalskim i obróbki mechanicznej oraz poznawanie działów pokrewnych. Na program nauki teoretycznej składały się obok Nauki o Polsce i judaistyki, technologia z materiałoznawstwem, maszynoznawstwo, rysunki zawodowe, zasady organizacji zakładu mechanicznego, matematyka, geografia gospodarcza i higiena⁴⁷.

W maju 1939 r. Prywatne Męskie Gimnazjum Mechaniczne otrzymało prawa szkół państwowych⁴⁸.

Prywatna Żydowska Koedukacyjna Średnia Szkoła Handlowa

Powstała z inicjatywy niewielkiej grupy absolwentów W.S.H., zrzeszonych w „Stowarzyszeniu Żydowskich Absolwentów Wyższego Studium Handlowego w Krakowie”⁴⁹. Od pierwszej chwili narodzenia się projektu powołania do życia szkoły, której głównym zadaniem miało być dostarczanie wykwalifikowanych kadr zawodowi kupieckiemu, zdawało sobie sprawę Stowarzyszenie, że Szkoła winna znaleźć oparcie o możliwie jak najszerszą bazę społeczną. W tym też celu zostały nawiązane kontakty z Krakowskim Stowarzyszeniem Kupców, które niestety w początkowej fazie nie zostały uwieńczone konkretnymi wynikami, jakkolwiek w ciągu dalszej pracy Szkoły istniały stale objawy zainteresowania i przychylności ze strony w/w Stowarzyszenia. Również duże zainteresowanie i życzliwość mającej powstać Szkole okazywał dr Chaim Hilfstein, prezes Żyd. Tow. Szk. Ludowej i Średniej⁵⁰. Ostatecznie w wyniku licznych starań i poparcia wybitnych obywateli Krakowa, Stowarzyszenie otrzymało koncesję Kuratorium O.S.K. na otwarcie i prowadzenie Szkoły, której pierwszym dyrektorem został znany pedagog i pisarz dr Samuel Stendig. Szkoła ta będąca pierwszą żydowską szkołą handlową w Krakowie, spotkała się z powszechnym uznaniem i to nie tylko w Krakowie ale również i na prowincji. Uważano, że założenie tego typu szkoły podyktowane było potrzebą ożywienia stosunków handlowych Polski z Bliskim Wschodem w szczególności z Palestyną, ponadto Szkoła ta w swoich założeniach miała wypełnić lukę w wykształceniu i wychowaniu handlowym młodzieży żydowskiej, szczególnie ze sfer religijnych. Nie bez znaczenia było wprowadzenie do programu nauczania języka hebrajs-

kiego, angielskiego i palestynografii, dając tym samym dowód zrozumienia nie tylko dla spraw pedagogicznych, ale także i narodowych.

Szkoła została otwarta w dniu 18 sierpnia 1933 r. i od pierwszej chwili sprawą pierwszoplanową stała się sprawa lokalu. Wpisy do Szkoły przyjmowano w wypożyczonym na ten cel salce Kursów Wieczorowych Związku Nauczycieli Żydowskich w Krakowie przy ul. Halickiej 4, a naukę rozpoczęto w wynajętym trzypokojowym mieszkaniu przy ul. Mikołajskiej 9. Bardzo duży napływ młodzieży spowodował, że w stosunkowo krótkim czasie lokal stał się niewystarczający dla potrzeb Szkoły. Po licznych staraniach znaleziono odpowiedni budynek przy ul. Stradomskiej 10, do którego przeniesiono Szkołę w sierpniu 1934 r. W budynku tym Szkoła zajmowała dwa piętra, na których mieściło się 8 sal szkolnych, gabinet i pracownia towaroznawcza, sala maszyn, sala biblioteczna, gabinet lekarski, pokój profesorów, sala w której odbywało się dożywianie, sekretariat, służbówka i kancelaria Dyrekcji Szkoły.

Powiększająca się z roku na rok liczba młodzieży, świadczyła najlepiej jak tego rodzaju szkoła była potrzebna. I tak początkowa liczba uczącej się młodzieży (80 ucz.) która rozpoczęła naukę w pierwszym roku istnienia Szkoły, wzrastała stopniowo w każdym następnym roku, dochodząc w roku szkolnym 1935/36 do 322 uczniów, a w roku szkolnym 1936/37 do 400 uczniów (obojsa płci) zgrupowanych w 8 oddziałach. Wiek młodzieży obejmował lata od 13 do 18 roku życia.

Szkołę tę charakteryzował nie tylko intensywny wzrost młodzieży uczącej się, ale nieustanne jej wzbogacanie w pomoce naukowe i księgozbiór. Szkoła posiadała bibliotekę nauczycielską, bibliotekę podręczną oraz bibliotekę czasopism, obejmującą pisma z różnych dziedzin. Istniała również biblioteka uczniowska im. Błp. Hanki Mandelbaumówny, która powstała z inicjatywy Zarządu Stowarzyszenia Żyd. Absolwentów WSH dla uczczenia pamięci zmarłej członkini pierwszego Zarządu Stowarzyszenia⁵¹. Nauczanie odbywało się według planu zatwierdzonego przez Władze Szkolne pismem z dnia 9.XI.1933 r. (Nr III P 5649/33), który został przystosowany do programu gimnazjum kupieckiego. Program nauczania rozłożony był na 3 lata i obejmował:

- a. grupę przedmiotów zawodowych
- b. " " ogólnokształcących
- c. " " judaistycznych
- d. " językową (poza językiem hebrajskim również język angielski i język niemiecki)

Na pograniczu przedmiotów zawodowych i judaistycznych znajdował się przedmiot: Palestyna i Bliski Wschód.

Teoretyczne przygotowanie młodzieży było uzupełniane praktyką w przedsiębiorstwach handlowych i przemysłowych. Ocena pracy Szkoły dokonywana rok po roku przez władze szkolne była bardzo wysoka i znalazło to swój wyraz w fakcie, że instytucja ta była dwukrotnie subwencjonowana przez Ministerstwo W.R. i O.P. Tak intensywna i owocna praca Szkoły była możliwa dzięki bardzo sprawnie i ofiarnie działającemu Zarządowi, na czele którego stali tacy ludzie jak: dr Stanisław Mandelbaum (od początku do XI.1935 r. i od XI.1936 r. do XI.1937 r.), dr Stanisław Steinlauf (od XI.1935 r. do XI.1936 r.) i Salomon Katzensgold (od XI.1937 r.).

W dniu 12.V.1935 r. Zarząd Szkoły ustanowił stypendium imienia Pierszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, które wynosiło 100 zł. i było wypłacane w rocznicę śmierci Marszałka. Stypendium otrzymywał uczeń, który wykazał się wybitnymi uzdolnieniami w zakresie grafiki reklamowej i który

mógł wykazać się odpowiednimi wynikami w tym zakresie. O przeznaczeniu stypendium decydowała Rada Pedagogiczna do 30 kwietnia każdego roku. Ustanowiono również stypendia imieniem: Dizengoffa, Sokołowa i Thona, które przeznaczone były dla młodzieży wyróżniającej się pracą w dziedzinie przedmiotów judaistycznych. Pierwszym dyrektorem szkoły był dr Samuel Stendig, a po nim w latach 1936/37 — 1938/39 Samuel Freyman.

W myśl statutu szkoły absolwenci klasy III mogli ubiegać się o świadectwo jej ukończenia, po złożeniu egzaminu końcowego przed Komisją Egzaminacyjną, zatwierdzoną każdorazowo przez Kuratorium O.S.K. Przedmioty egzaminu końcowego dzieliły się na cztery grupy: ogólną, gospodarczą, rachunkową i korespondencyjną. Egzamin kandydaci zdawali pisemnie (3 wypracowania pisemne 5-godzinne) i ustnie. W roku szkolnym 1935/36 przystąpiło do egzaminu końcowego 39 uczniów i uczennic, w roku szkolnym 1936/37 — 76, a w roku szkolnym 1937/38 — 69 uczniów obojsa płci.

W związku z reorganizacją szkolnictwa zawodowego i obowiązkiem przekształcenia szkół zawodowych na gimnazja zawodowe wyniknęła konieczność przekształcenia szkoły w Gimnazjum Kupieckie. W dniu 7 maja 1938 r. Zarząd Szkoły upoważniony uchwałą Walnego Zgromadzenia Stowarzyszenia Żydowskich Absolwentów WSH w Krakowie zawarł umowę porozumiewawczą z Krakowskim Stowarzyszeniem Kupców, w wyniku której nauka w klasach II i III Prywatnej Żyd. Koedukacyjnej Średniej Szkoły Hnadelowej miała być prowadzona do roku szkolnego 1939/40 jako szkoła dawnego typu, natomiast z nowym rokiem szkolnym 1938/39 rozpoczęło swoją działalność Prywatne Żyd. Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Krakowskiego Stowarzyszenia Kupców, któremu w maju 1939 r. Ministerstwo W.R. i O.P. nadało prawa szkół państwowych⁵².

Przyjęcie i prowadzenie Żydowskiego Gimnazjum Kupieckiego i Szkoły Handlowej przyczyniło się do wzrostu działalności Krakowskiego Stowarzyszenia Kupców na rzecz edukacji młodzieży żydowskiej, przez umożliwienie jej nabycia fachowych wiadomości z dziedziny handlu i przemysłu. Chodziło głównie o młodzież już po ukończeniu szkół średnich względnie w ciągu trwania lub po ukończeniu studiów uniwersyteckich. Starania zostały uwieńczone sukcesem i w dniu 3.X.1938 r. nastąpiło otwarcie rocznego Koedukacyjnego Studium Przystosowania Administracyjno-Handlowego dla abiturientów szkół średnich. Program nauki rocznego kursu obejmował: organizację przedsiębiorstw, administrację państwową, prawoznawstwo, współczesne zagadnienia gospodarcze, korespondencję handlową i biurową, arytmetykę handlową, księgowość, stenografię, pisanie na maszynie, język angielski z korespondencją. Dziedzina judaistyki obejmowała: historię Żydów wraz z nauką o żydostwie współczesnym oraz naukę o Palestynie i Bliskim Wschodzie, głównie pod kątem możliwości rozwoju wzajemnych stosunków gospodarczych z Polską. Program kursu był tak pomyślany, aby absolwent po jego ukończeniu posiadał wiedzę nie tylko teoretyczną ale i praktyczną, a uzyskanie dyplomu umożliwiało mu usamodzielnienie się w dziedzinie handlu lub przemysłu, jak również ułatwiał mu objęcie kierowniczego stanowiska w tych dziedzinach (działach) życia gospodarczego. Na Studium Przystosowania Administracyjno-Handlowego podjęło naukę kilkudziesięciu uczniów, głównie spośród absolwentów gimnazjalnych⁵³.

Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Krakowa szkoła nie otrzymała zezwolenia na rozpoczęcie nauki w nowym roku szkolnym i w październiku lub w listopadzie 1939 r. uległa całkowitej likwidacji. Wszystkie akta zostały przez

okupanta spalone, natomiast umeblowanie szkoły, pomocne naukowe, liczne zbiory towaroznawcze częściowo przydzielono szkołom niemieckim, a „niepotrzebną resztę” po prostu zniszczono⁵⁴.

Prywatna Średnia Szkoła Zawodowa dla Dziewcząt Żydowskiego Towarzystwa Ognisko Pracy

Początków szkoły szukać należy jeszcze podczas trwania I-ej wojny światowej. W kwietniu 1916 r. z inicjatywy dr Heleny Bergruen, Gustawy Lindenbaum i Jadwigi Falter powstało filantropijne stowarzyszenie Ognisko Pracy opiekujące się 18 dziewczętami żydowskimi. Program początkowo był bardzo skromny i przewidywał jedynie „praktyczne wykształcenie dziewcząt żydowskich i rozbudzenie w nich zamiłowania do czystości i porządku przez nauczanie prania, sprzątania, łatania, cerowania i szycia”⁵⁵. W stosunkowo krótkim czasie posiadając odpowiednie fundusze, bezpłatne siły instruktorskie oraz udostępniony przez Stowarzyszenie Kupców bezpłatny lokal nastąpił bardzo szybki rozwój szkoły, a ilość uczennic znacznie się powiększyła. W roku 1917 Ognisko Pracy przekształciło się w statutowe Towarzystwo, którego prezesem został dr S. Tilles, ówczesny przewodniczący Gminy Żydowskiej w Krakowie.

I wojna światowa radykalnie zmieniła sytuację materialną społeczeństwa żydowskiego, która stała się tak ciężka, że kobietę zmuszała do podejmowania pracy zarobkowej. Małżeństwo więc przestało być zabezpieczeniem kobiety, a tym samym dziewczęta musiały na równi z chłopcami zdobywać wykształcenie zawodowe, aby w przyszłości zapewnić sobie odpowiednią egzystencję. Również niebagatelne znaczenie miał intensywny rozwój ruchu syjonistycznego oraz wzmożona emigracja do Palestyny. Przed młodzieżą żydowską zarówno męską jak i żeńską stanął problem wykształcenia zawodowego i odpowiedniego przygotowania do pracy w Erec Izrael.

Również Ognisko Pracy przebudowało formy swej działalności. Przy poparciu Jointu (Joint Distribution Committee) zorganizowano metodyczne kursy bielizniarstwa i krawiectwa pod kierunkiem Bronisławy Krakauer i Leonory Bross. Wprowadzono naukę przedmiotów teoretycznych obowiązujących w zawodowych szkołach państwowych. Po rocznych staraniach otrzymano stałą subwencję (roczną) od JCA w Londynie, a w roku 1923 uzyskało Ognisko z Ministerstwa W.R. i O.P. koncesję na prowadzenie średniej szkoły zawodowej oraz zatwierdzenie E. Fraenkowej na stanowisko dyrektorki tej Szkoły. Od roku 1930/31 Szkoła otrzymała prawo przeprowadzania egzaminów czeladniczych przed własną Komisją Egzaminacyjną. Program Szkoły obejmował następujące przedmioty zawodowe: materiałoznawstwo, rachunki, kalkulację warsztatową, księgowość, korespondencję oraz przedmioty ogólnokształcące: judaistykę (literaturę i historię Żydów), język polski, język niemiecki, geografie, historię, Naukę o Polsce Współczesnej, gimnastykę i śpiew (nadobowiązkową była muzyka).

W miarę upływu lat Szkoła rozrastała się coraz bardziej. Oprócz oddziałów: 3-letniego bielizniarskiego i gorsciarstwa, 3-letniego krawieckiego otwarto 1-roczny dział gospodarstwa domowego i 3-letni dział trykotarstwa i modniarstwa. Wprowadzono uzupełniające wieczorowe kursy nowego kroju dla czeladniczek krawieckich, kursy rękawicznictwa, trykotarstwa, tkactwa i galanterii.

Ponadto Szkoła prowadziła zarobkową pracownię krawiecką, zatrudniającą absolwentki Szkoły.

Na uwagę zasługuje fakt, że metody nauczania teoretycz-

nego i fachowego były ciągle doskonalone przez wysyłanie nauczycielek na kursy zawodowe organizowane w Warszawie, Wiedniu i Brukseli.

W roku 1936 dzięki fundacji przemysłowca krakowskiego Henryka Fraenkla, Szkoła otrzymała nowoczesny czteropiętrowy gmach szkolny przy ul. Skawińskiej Bocznej 7. W budynku tym znalazły pomieszczenie sale wykładowe, warsztaty, pracownie, sala gimnastyczna, szatnia, kuchnia, jadalnia, sala rekreacyjna, umywalnia, pralnia oraz internat.

Biorąc udział w międzyszkolnych wystawach organizowanych w Warszawie, Szkoła zdobyła kilka odznaczeń z których do najcenniejszych zaliczane były te z wystawy Polski len i Rzeczy ładne i tanie.

Ostatnie dane z roku szkolnego 1937/38 wykazują, że do Szkoły uczęszczało 218 uczennic, natomiast grono pedagogiczne liczyło 20 osób. We wrześniu 1939 r. z chwilą wkroczenia do Krakowa wojsk niemieckich Szkoła przestała istnieć, a gmach szkolny został zajęty przez okupanta⁵⁶.

Bet-Jakow

Założona w roku 1917 w Krakowie przez Sarę Szenirer szkoła jednoizbowa przy ul. Katarzyny 1, dała początek ruchowi Bet-Jakow, którego celem było kształcenie dziewcząt, a tym samym zniwelowanie pogłębiających się dysproporcji w wykształceniu mężczyzn i kobiet w żydowskim społeczeństwie ortodoksyjnym.

Doskonałe rezultaty wychowawcze, które osiągnęła w swojej szkółce (liczącej 25 uczennic) Sara Szenirer spowodowały, że działacze ortodoksyjni postanowili tego rodzaju szkoły organizować na terenie całej Polski. Niestety nie było to ani łatwe, ani proste z powodu braku odpowiedniej kadry nauczycielskiej, którą w myśl zasad głoszonych przez organizatorów powinny być tworzyć wyłącznie kobiety. Pewnym rozwiązaniem było zatrudnianie w roli nauczycielek w szkołach Bet-Jakow absolwentek szkoły krakowskiej, która w stosunkowo krótkim czasie osiągnęła liczbę 250 uczennic. Było to jednak rozwiązanie doraźne i wobec rosnącego zapotrzebowania na dłuższą metę nie do przyjęcia. Założenie własnego seminarium w formie Wyższych Kursów Nauczycielskich i powołanie do życia Centrali ruchu stało się sprawą palącą. Planety te były realne z uwagi na fakt, że ruch Bet-Jakow znalazł szerokie poparcie (duchowe i materialne) u przywódców Agudat Israel nie tylko w Polsce ale i poza jej granicami. Bardzo duże zasługi dla ruchu Bet-Jakow położył długoletni senator R.P. Mojżesz Deutscher z Krakowa, który był właściwym organizatorem i twórcą Centrali i wszystkich jej instytucji. Również nie pozostali obojętni zagraniczni działacze Agudy, którzy nie tylko interesowali się tym ruchem, ale udzielili mu wybitnej pomocy, a wśród nich przede wszystkim dr Deutschlaender z Wiednia i rabin dr Jung z Nowego Jorku. Pomoc i poparcie zaowocowały w roku 1929 pięciopiętrowym gmachem w Krakowie, przy ul. św. Stanisława 10. W budynku tym mieściły się biura Centrali, Wyższe Kursy Nauczycielskie (Seminarium) oraz internat.

Głównym zadaniem Centrali było prowadzenie akcji propagandowej na rzecz szkolnictwa Bet-Jakow oraz otoczenie troskliwą opieką nie tylko istniejące już szkoły Bet-Jakow ale również i te nowopowstające. Do roku 1938 szkół tego rodzaju było w Polsce 250, a uczęszczało do nich 40 tysięcy dziewcząt. Około 50 tysięcy dziewcząt żydowskich zorganizowanych było w Stowarzyszeniach Banot Agudat Israel, których program wychowawczy opierał się o szkolnictwo Bet-Jakow.

Program Wyższych Kursów Nauczycielskich (Seminarium) przewidywał wykształcenie nowego typu nauczycielki, która oprócz wykształcenia świeckiego posiadałaby znajomość tradycyjnej judaistyki i skryształowany światopogląd religijny. Do roku 1933 kierownictwo Seminarium spoczywało w rękach Sary Szenirer, a kadre nauczycielską stanowili przeważnie ortodoksyjno-żydowscy pedagodzy z Europy Zachodniej (m.in. dr L. Lentschlaender, dr Ehrentren, dr Jehudit, Rosenbaum, Rotschild, Landsberg, Munk i inni).

W roku 1933 dyrektorem Wyższych Kursów Nauczycielskich Bet-Jakow został Jehuda Lejb Orlean z Warszawy, który od lat znany był jako świetny wykładowca na dokształcających kursach nauczycielskich, odbywających się rok rocznie podczas wakacji letnich. Seminarium, które zyskało bardzo wysoką ocenę nie tylko wśród ortodoksji ale również wśród wybitnych pedagogów Żydów i nie Żydów, kładło duży nacisk na pracę samokształceniową uczennic. Samodzielnie prowadzone lekcje w poszczególnych klasach, były miernikiem w jakim stopniu nadawały się uczennice do zawodu nauczycielskiego i ułatwiały stałą selekcję, gdyż Seminarium chciało dostarczać szkołom Bet-Jakow jedynie prawdziwie zdolną i odpowiednio wykwalifikowaną kadre nauczycielską⁵⁸.

Do prywatnych szkół średnich na terenie Krakowa, do których uczęszczała młodzież wyznania mojżeszowego, zaliczyć należy również: Gimnazjum Żeńskie Żydowskiego Towarzystwa Oświaty „Nowa Szkoła”.

Zlokalizowane było przy ul. Starowiślniej 1. Swoją działalność edukacyjną rozpoczęło w roku szkolnym 1937/38⁵⁹. Brak bliższych danych o tej szkole, nawet nie udało się ustalić osoby dyrektora.

Gimnazjum Koedukacyjne Towarzystwa Żydowskiej Szkoły Społecznej.

Mieściło się w Rynku Głównym pod Nr 17. Dyrektorem Szkoły był dr Adolf Holzberger.

Prywatne Seminarium dla Dziewcząt z programem religijno-gospodarczym, którego kierownikiem była Es-tera Goldstoff. Seminarium mieściło się przy ul. Paulińskiej.

Prywatna Szkoła Rytmiki i Plastyki prowadzona przez P. Berger i L. Plater.

Istniała również Szkoła Specjalna dla umysłowo upośledzonych przy ul. Wąskiej 7. Niestety brak danych zarówno o kierownictwie tej placówki jak i o gronie pedagogicznym⁶⁰.

Rozpętnanie przez Niemców II wojny światowej przesądziło o losach narodu żydowskiego. Represje hitlerowców dotknęły już na początku okupacji nauczycieli i młodzież wyznania mojżeszowego. Jak tragiczną wymowę ma zarządzenie gubernatora dystryktu krakowskiego Wächtera z 11.XII.1939 r. (Anordnung Nr 56), mocą którego rozwiązano wszystkie szkoły żydowskie. Uczniów i nauczycieli Żydów usunięto ze wszystkich szkół publicznych i prywatnych, a wszelkie uczenie Żydów oraz pobieranie przez nich nauki zostało zabronione.

P R Z Y P I S Y

¹ Edward Kacz, *Reforma chajderów i szkół „Fundacji barona Hirscha”* złagodzi kwestię żydowską, Kraków 1897.

² Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej Dz. Urz. Min. W.R.i O.P.) z r. 1918, Nr 7, poz. 19.

³ Dz. Urz. Min. W.R.i O.P. z r. 1923, Nr 7, poz. 27.

⁴ Dziennik Praw Państwa Polskiego z r. 1919, Nr 14, poz. 147.

⁵ Główny Urząd Statystyczny (dalej G.U.S.), *Statystyka szkolnictwa 1934/35*, Warszawa 1936.

⁶ Dz. Urz. Min. W.R.i O.P. z r. 1918, Nr 7, poz. 19.

⁷ Dziennik Urzędowy Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z r. 1917, Nr 2, poz. 4.

⁸ Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej (dalej Dz. Urz. R.P.) z r. 1932, Nr 33, poz. 343.

⁹ „Miesięcznik Żydowski” t.I. r. 1932, str. 268.

¹⁰ „Nasz Przegląd” z 17.VI.1921, „Żydowski Zjazd Szkolny”.

¹¹ „Sprawy Narodowościowe” (dalej Spr. Nar.), Nr 1-2, Rok XI 1937, str. 65.

¹² „Miesięcznik Żydowski” t. II. r. 1931, Dokumenty i materiały.

¹³ G.U.S. *Mały rocznik statystyczny z r. 1937*, str. 306 i 308.

¹⁴ „Spr. Nar.”, Nr 1-2, Rok XI 1937, str. 65.

¹⁵ Dz. Urz. R.P. z r. 1932, Nr 38, poz. 389.

¹⁶ „Spr. Nar.”, Nr 3-4, Rok IX V-VIII 1935, str. 245. D.

¹⁷ tamże

¹⁸ tamże

¹⁹ tamże

²⁰ G.U.S. *Statystyka szkolnictwa 1934/35*, Warszawa 1936, str. 21.

²¹ G.U.S. *Statystyka szkolnictwa 1936/37*, Warszawa 1938, str. 18.

²² G.U.S. *Statystyka szkolnictwa 1937/38*, Warszawa 1939, str. 26.

²³ G.U.S. *Statystyka szkolnictwa 1936/37*, Warszawa 1938, str. 18.

²⁴ G.U.S. *Statystyka szkolnictwa 1937/38*, Warszawa 1939, str. 26.

²⁵ G.U.S. *Statystyka szkolnictwa 1936/37*, Warszawa 1938, str. 18.

²⁶ G.U.S. *Statystyka szkolnictwa 1937/38*, Warszawa 1939, str. 26.

²⁷ Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, *Spis szkół średnich ogólnokształcących z 1.XI.1921*, Warszawa 1922.

²⁸ Dz. Urz. Min. W.R.i O.P. z r. 1920, Nr 8, poz. 59.

²⁹ M. Falski, *Atlas szkolnictwa średniego ogólnokształcącego*, Warszawa 1932.

³⁰ G.U.S. *Mały rocznik statystyczny*, Warszawa 1937.

³¹ Ministerstwo W.R.i O.P. Szkoły R.P. w r. szk. 1930/31, Warszawa 1935

³² G.U.S. *Statystyka szkolnictwa 1937/38*, Warszawa 1939, str. 41.

³³ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej APAN Kr.) mikrofilm sygn. 97.

³⁴ „Kalendarz żydowski 1988-1989” str. 154. J. Tomaszewski, *Oświata wśród Żydów w Polsce*,

³⁵ Dz. Urz. Min. W.R.i O.P. z r. 1919, Nr 10-11, poz. 31, 32.

³⁶ APAN Kr. mikf. s. 97.

³⁷ „Głos Gminy Żydowskiej”, Nr 10-11, Warszawa X-XI 1938 Rok II, str. 292.

³⁸ tamże

³⁹ APAN Kr. mikf. s. 97.

⁴⁰ tamże

⁴¹ APAN Kr. III/I/AK

⁴² APAN Kr. I/3/AK m. s.-2.

⁴³ APAN Kr. III/I/AK — „A” Statystyka APAN — Nr 125 — ankieta z 15.X.1946.

⁴⁴ „Nowy Dziennik” (dalej N.Dz.) z r. 1933, Nr 261.

⁴⁵ „N.Dz.” z r. 1936, Nr 246.

⁴⁶ *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Nr 3-4, Warszawa VII-XII 1988, str. 101. Z. Hoffman, *Prywatne Żydowskie Gimnazjum Koedukacyjne w Krakowie*,

⁴⁷ *Sprawozdanie Żydowskiego Gimnazjum Koedukacyjnego typu humanistycznego, Szkoły Powszechnej i Szkoły Rzemiosł Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie za rok szkolny 1936/37*.

⁴⁸ tamże

⁴⁹ tamże

⁵⁰ N.Dz. z r. 1938, Nr 166.

⁵¹ N.Dz. z r. 1939, Nr 145.

⁵² N.Dz. z r. 1933, Nr 295.

⁵³ *Sprawozdanie Prywatnej Żydowskiej Koedukacyjnej Średniej Szkoły Handlowej Stowarzyszenia Żydowskich Absolwentów WSH w Krakowie w latach 1936/37 i 1937/38*.

⁵¹ tamże

⁵² N.Dz. z r. 1939, Nr 144.

⁵³ N.Dz. z r. 1938, Nr 246.

⁵⁴ APAN Kr. II Sprawozdania i wspomnienia — II/16/K/szk. zaw. — m — 1.

⁵⁵ „Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce” — rok 1938, str. 194.

⁵⁶ APAN Kr. II Sprawozdania i wspomnienia — II/11/K/szk. zaw. — m — 1.

⁵⁷ „Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce” rok 1938, str. 321.

⁵⁸ tamże

⁵⁹ N.Dz. z r. 1937, Nr 139.

⁶⁰ APAN Kr. III/I/AK — Wykaz publicznych i prywatnych szkół powszechnych, prywatnych szkół średnich oraz innych szkół.

⁶¹ Roman Kiełkowski, Zlikwidować na miejscu, Wyd. Literackie, Kraków 1981, str. 22.